

Vetenskapen och biblioteken

– en översikt av
Sveriges universitets-
och högskolebibliotek

Barbro Thomas

Svensk
biblioteksförening

Vetenskapen och biblioteken

- en översikt av Sveriges universitets- och högskolebibliotek

April 2014
Grafisk form: A. Olas
Foto: Fredrik Hjerling
ISBN: 978-91-976012-3-8

Innehållsförteckning

Förord	6
Inledning	9
Sammanfattning	11
Ett välutbildat folk	13
Underbyggnaden	13
Studentexplosionen	14
Informationsexplosionen	17
Datateknikens intåg	18
De vetenskapliga biblioteken - en tillbakablick	21
Bibliotek - en förutsättning för studier och forskning	21
Mellan vetenskap och folkbildning	21
Forskarnas bibliotek	22
Studenternas bibliotek	23
Närmare lärosätet	27
Ansvarsbibliotek som motvikt	27
I reformens spår	28
Sambiblioteket	30
Statsmakternas stöd	31
De stora samverkansprojekten	33
Accessionskatalogen (AK)	33
Central katalogisering (CK)	34
Förvärvssamverkan över gränserna	34
En del av forskningsinfrastrukturen	35
Det stora språnget	39
Statsapparaten rationaliseras	39
LIBRARY Information System (LIBRIS)	40

Statsmakterna och forskningsbiblioteken	43
Kursändring	44
Statskontoret utreder	44
Växtvärk	45
Nationell styrning och samordning	49
Forskningsbiblioteksrådet	49
En delegation för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning	50
Exit DFI	50
KB:s samordnande roll	51
Den digitala eran	51
Infrastrukturen	52
Permanent lösning?	53
Universitets- och högskolebibliotekens verksamhet och styrning - samtiden	57
Sammanfattning	57
Mindre styrning	59
Bibliotekets plats i en autonom högskola	59
Styrdokument	60
Stödverksamhet eller del av kärnverksamheten	63
Verksamhet och inriktning	65
Vetenskaplig publicering	67
Sammanfattande bedömning	71
Från lärdomstempel till social arena	71
Det tryckta ordet	72
Plikt – förmån eller börda?	74
Teknikens möjligheter och begränsningar	75
Forskningsinformation som handelsvara	77
Nationella uppgifter och lokala	78
KB:s uppdrag	80
Utred högskolebiblioteken	82

Noter	84
Källor och litteratur	86
Offentligt tryck	86
Propositioner	86
Litteraturförteckning	87
Styr- och strategidokument - ett urval	88
Intervjuer och samtal	90
Medlemskap och förmåner 2014	91

Förord

Ett fritt informationsutbyte

Svensk biblioteksförening arbetar på sina medlemmars uppdrag bland annat med att bidra till att förbättra kunskapen om bibliotekens verksamhet och öka insikten om bibliotekens viktiga funktioner inom olika områden. Ett av dessa är informationsförsörjningen inom forskning och högre utbildning. Föreningen vill också bidra till att bibliotekens verksamhet utvecklas utifrån ett reflekterande arbetssätt samt utifrån erfarenhetsbaserad och vetenskapligt grundad kunskap.

Rapporten Vetenskapen och biblioteken har tagits fram av Barbro Thomas på uppdrag av Svensk biblioteksförening. Rapporten belyser universitets- och högskolebibliotekens utveckling lyfter särskilt fram deras förändringsbenägenhet och lyhördhet för användarnas behov. Från att i huvudsak ha haft forskarna som målgrupp är högskolebiblioteken nu i högsta grad också studenternas bibliotek.

Vad gäller utnyttjandet av ny teknik, har högskolebiblioteken konstant legat i framkanten; kopieringsapparaters intåg under 1960-talet revolutionerade låneförmedlingen, den första generationens informationssökning via uppringda terminaler ersattes sedermera av CD-ROM som i sin tur ersattes av World Wide Webb, Internet och en uppsjö olika söktjänster. Högskolebiblioteken visade vägen.

Genom hela perioden löper Libris som en gemensam nationell informationsresurs. Libris-systemet är ett exempel på en samlad statlig insats i syfte att bygga upp en nationell infrastruktur för forskningens informationsförsörjning. Sådana statliga insatser har endast skett undantagsvis. Utvecklingen av högskolebibliotekens informationsförmedling har i stor utsträckning drivits av en kunnig och engagerad profession.

Genom teknikutvecklingen har information blivit mer tillgänglig, men den har också medfört inlåsnings effekter som hindrar en likvärdig informationsförsörjning. Biblioteksvärlden står inför stora utmaningar för att säkra tillgången till ett fritt informationsutbyte. Vetenskaplig publicering, Open Access och tillgängliggörandet av bibliotekens samlingar genom digitalisering reser frågor som inte kan lösas av varje enskilt lärosäte för sig, utan kräver ett nationellt helhetsgrepp för att säkra en fri tillgång till forskningsresultat - nationellt och globalt.

A handwritten signature in dark ink, appearing to read 'Niclas L.' with a long horizontal stroke at the end.

Niclas Lindberg
Generalsekreterare

— Konst

| Fine Arts

Inledning

Med benämningen "vetenskapliga bibliotek" avsågs Kungl. biblioteket, universitetsbiblioteken samt vissa specialbibliotek. Senare kom begreppet "forskningsbibliotek" att användas som benämning för bibliotek vid högskolor med fasta forskningsresurser. Termen forskningsbibliotek används nu ofta som sammanfattande beteckning för universitets- och högskolebibliotek samt vissa specialbibliotek. Till exempel redovisar den officiella forskningsbiblioteksstatistiken verksamheten vid KB, universitets- och högskolebiblioteken samt vid ett fyrtiotal specialbibliotek. Beteckningen universitets- och högskolebibliotek, alternativt UH-bibliotek, innebär en avgränsning och inkluderar enbart bibliotek som verkar inom universitet eller högskola. I översikten används de tre begreppen växelvis beroende på sammanhanget.

För enkelhetens skull används termen "högskolebibliotek" som sammanfattande begrepp för universitets- och högskolebibliotek. Översikten begränsas till bibliotek med verksamheten förlagd inom ett lärosäte. Specialbiblioteken ingår inte, även om också dessa fungerar som en resurs för forskning och högre utbildning. KB innefattas inte i gruppen högskolebibliotek, men ingår i översikten i egenskap av centralt samordningsorgan inom biblioteksväsendet.

Översikten bygger på skriftliga källor, till exempel statliga utredningar, myndighetsrapporter och forskningspropositioner. Bedömningen av högskolebibliotekens nuvarande verksamhet baseras på styr- och strategidokument från ett flertal lärosäten samt på uppgifter som framkommit vid samtal med bibliotekschefer och bibliotekspersonal vid ett tiotal högskolebibliotek.

LIBRIS eller Libris?

Systemet lanserades under namnet LIBRIS (LIBRARY Information System). I texten används genomgående den senare skrivningen Libris. Dock med undantag av direkta citat eller rapporttitlar.

Biblical
Cong. Church
Cambridge
Jesus with Luther
JAMES

1895

Biblical
Cong. Church
Cambridge
Prayers
JAMES

1905

MBROKE

OLLEGE

MBRIDGE

BRIDGE

P
&
C
Ma

Sammanfattning

De mest omvälvande förändringarna inom biblioteksväsendet under senare årtionden förefaller ha skett vid högskolebiblioteken. Fram till 1960-talet var verksamheten vid universitets- och högskolebiblioteken den mest traditionstyngda. De vetenskapliga bibliotekens läsesalar var forskarnas domäner. Kopieringsapparaten, mikrofilmningens och telexens intåg i biblioteksvärlden innebar på sin tid en smärre revolution, inte minst ändrades förutsättningarna för låneförmedlingen. Men mer skulle komma. Alltsedan datatekniken började tas i bruk, har universitets- och högskolebiblioteken legat i framkant av utvecklingen. Detta har medfört att arbetsfältet efterhand har vidgats. I begreppet biblioteksservice ingår nu ett brett spektrum av informationstjänster, inklusive publicering och bibliometri. Mer resurser än någonsin tidigare avdelas för pedagogiska insatser för att stärka studenternas och forskarnas informationskompetens.

Beredvilligheten att åta sig nya uppgifter har inneburit att konturerna för högskolebibliotekens verksamhetsområde blivit vagare. Samtidigt kan detta ha varit en bidragande orsak till att biblioteken alltmer blivit en integrerad del av forskning och undervisning. En utveckling som skulle kunna resa farhågor om en seger till döds. Om man å andra sidan gjorde tankeexperimentet att högskolebiblioteken i allt väsentligt hade hållit fast vid ett mer traditionellt tjänsteutbud, bleve nog slutsatsen att biblioteken i dag skulle ha haft rollen som kuriosakabinett och att andra aktörer hade tagit hand om informationsförmedling inom den högre utbildningen.

Högskolebiblioteken har sedan 1940-talet uppmärksammas i en rad offentliga utredningar rörande den högre utbildningen. Däremot har högskolebiblioteken mer sparsamt varit föremål för statsmakternas samlade bedömning. Mot bakgrund av de genomgripande förändringar som ägt rum under de senaste cirka tjugo åren torde det finnas anledning för staten att närmare utreda högskolebibliotekens verksamhet och funktion som resurs i den högre utbildningen.

Ett välutbildat folk

Vart bär det hän med vår skolutveckling? Hur länge skall vi fortsätta? På 1930-talet fick 90 procent av svenska folket en 6-årig utbildning. 10 procent fortsatte till realskola och en mindre del till gymnasium och universitet. Idag, 30 år senare, får alla ungdomar en 9-årig skola, 85 procent en 11-12-årig skola och 25 procent av ungdomarna en skola på 15 år eller mer. Hur länge kan vi fortsätta? /.../ Var ligger gränsen (utom det naturliga pensionsbrevet)? (Utbildningsminister Olof Palme i sitt tal vid Sveriges Allmänna Biblioteksförenings årsmöte i Kristianstad 1969. BBL 1969:7/8).

Grundandet av Uppsala universitet år 1477 är en milstolpe i Sveriges färd mot kunskapssamhället. Men resan kom av sig och det skulle dröja till 1600-talet innan fler universitet inrättades: Dorpat (1632), Kungliga Akademien i Åbo (1640) och Lunds universitet (1666). Under 1800-talet tillkom högskolor i Stockholm och i Göteborg. Under 1900-talet fick flera yrkesutbildningar högskolestatus, till exempel lärarhögskolor och socialhögskolor. 1963 års universitets- och högskolekommitté (U63)¹ banade väg för en fortsatt utbyggnad. Universitetsfilialer inrättades i Karlstad, Linköping, Växjö och Örebro. 1977 års högskolereform som baserades på förslag av 1968 års utbildningsutredning (U68)² ledde till en omfattande utbyggnad och en decentralisering av den högre utbildningen. Högskolor inrättades på nya orter. Under senare tid har decentraliseringsvågen avstannat till förmån för ökad koncentration och sammanslagning. Ett framträdande drag i universitetsutredningarna från cirka 1950 och framåt är att man betonar sambandet mellan utbildningsnivå och ett växande välstånd. Ett framträdande mål är att bredda rekryteringen och underlätta för alla, oavsett klassbakgrund, att ta del av högre utbildning.

Underbyggnaden

En annan milstolpe i färden mot kunskapssamhället är 1842 års folkskolestadga som banade väg för den obligatoriska 6-åriga folkskolan;

även om det tog tid innan reformen genomförts i hela landet. Från 1936 blev folkskolan 7-årig. År 1962 beslutade riksdagen att införa grundskolan. Parallellskolesystemet avskaffades och från läsåret 1972/73 fick alla elever en obligatorisk 9-årig utbildning. Samtidigt skedde en utbyggnad och reformering av gymnasieskolan. En förutsättning för utbyggnaden av den högre utbildningen är att ungdomsskolan kan förse högskolan med studenter med de förkunskaper som krävs för att klara högre studier. Utbyggnaden av den högre utbildningen har därför, mer eller mindre, gått i takt med reformerna av ungdomsskolan.

Studentexplosionen

Bildningstaket för merparten fyrtioåringar var den sjuåriga folkskolan. Cirka tio procent studerade vidare och tog studentexamen. Numera är proportionerna ungefär de omvända. Cirka tio procent lämnar grundskolan utan att gå vidare till gymnasiet. Och av dagens 19-åringar fortsätter drygt femtio procent vidare till högskolestudier.

Enligt en sammanställning i 1955 års universitetsutredning³ tog 15,2 procent av ungdomarna realexamen år 1943. År 1957 hade andelen fördubblats till 32,7 procent. År 1943 tog 5,4 procent av 20-åringarna studentexamen. Och år 1958 hade andelen ökat till 11,9 procent. Perioden 1940-1944 skrevs 3 406 personer in vid universitet och högskolor. Eller 3,1 procent av samtliga 21-åringar. År 1958 hade antalet ökat till 8 095 personer, eller 9 procent av 21-åringarna. Universitetsutredningen konstaterade att utbildningens nyckelställning hade lett till att växande samhällsgrupper kommit i kontakt med högre utbildning, men att det var först under 1950-talet man kunde se en ökning av antalet barn från arbetarhem, inte bara i realskolan och gymnasiet, utan även vid universitet och högskolor.

Tillströmningen till universiteten fortsatte. Under 1940-talets första hälft fanns totalt 11 000 inskrivna studenter vid universiteten. År 1960 hade antalet ökat till 37 000. Tio år senare var antalet 125 000. Höstterminen 2013 är 357 000 studenter inskrivna⁴ vid universitet och högskolor. Från att tidigare ha varit förbehållen en liten grupp tar numera

närmare hälften av befolkningen del av högre utbildning. Den akademiska utbildningen har gjort en klassresa. Möjligen i en annan färdriktning än vad som i allmänhet läggs in i begreppet. Avståndet mellan utbildning och pensionsbrev har krympt.

der Geschichte der Naturgeschichte in Mecklenburg, Bd. 1
und die Naturgeschichte in Mecklenburg, Bd. 2

der Geschichte der Naturgeschichte in Mecklenburg, Bd. 3
und die Naturgeschichte in Mecklenburg, Bd. 4

der Geschichte der Naturgeschichte in Mecklenburg, Bd. 5
und die Naturgeschichte in Mecklenburg, Bd. 6

der Geschichte der Naturgeschichte in Mecklenburg, Bd. 7
und die Naturgeschichte in Mecklenburg, Bd. 8

ARCHIV
FÜR DIE
GESAMTE
VIRUS-
FORSCHUNG

ARCHIV
FÜR DIE
GESAMTE
VIRUS-
FORSCHUNG

ARCHIV
FÜR DIE
GESAMTE
VIRUS-
FORSCHUNG

Archiv

Archiv

Archiv

Informationsexplosionen

Förra året installerades i Chalmers' bibliotek en s.k. Xerox-anläggning och redan har den gjort ett formligt segertåg runt landet: den finns nu bl.a. i KB, samtliga universitetsbibliotek och i de stora tekniska biblioteken. Genom många samverkande egenskaper har den nära nog revolutionerat reproduktionsverksamheten. (Med 1970-talet som riktmärke, föredrag av Uno Willers vid SAB:s årsmöte i Gävle 1963. BBL 1963 s. 460).

Ungefär samtidigt med studentexplosionen inträffar en annan för forskningsbiblioteken avgörande förändring; nämligen informationsexplosionen. Ökande satsningar på forskning medförde bland annat att mängden vetenskapliga publikationer växte. För att bättre tillgodose forskningens, näringslivets och samhällets informationsbehov aktualiserades, i världen och i Sverige, frågan om en övergripande informationspolitik. Internationella organ som OECD och Unesco började utforma riktlinjer för informationsförsörjningen. Ett sådant exempel är Unescos program UNISIST (United Nations Information System in Science and Technology). Informationspolitiska åtgärder på svensk mark var bland annat inrättandet av Statens råd för vetenskaplig information och dokumentation (SINFDOK) och Styrelsen för teknisk utveckling (STU), båda under Industridepartementet.

Det växande antalet studenter i kombination med en allt stridare ström av vetenskapliga publikationer innebar ett ökat tryck på de vetenskapliga biblioteken. Den allt större publikationsmängden hade blivit svåröverblickbar och det blev allt svårare att, med traditionella metoder, hantera registrering av förvärven. Restantierna växte. Krisen blev akut under 1960-talet. Överbibliotekarierna krävde mer resurser. Problemet med bristande resurser var emellertid inte pinfärskt. Redan 1945 års universitetsberedning hade konstaterat att biblioteken fått allt svårare att lösa sina uppgifter och att efterfrågan på bibliotekstjänster hade ökat i större omfattning än resurserna. Biblioteken släpade efter,

konstaterade utredningen, och framhöll nödvändigheten av höjda anslag i kombination med ett ökat samarbete.

Vikten av att de vetenskapliga biblioteken utvecklades i takt med utbildningens behov uppmärksammades senare i flera sammanhang. Bland annat av Universitetskanslersämbetet (UKÄ) som i en särskild promemoria (21.10.1966) framhållit svårigheten för biblioteken att upprätthålla servicen på en godtagbar nivå. Men det framhölls också att problemet inte kunde lösas genom personalförstärkningar, utan att rationalisering var den enda framkomliga vägen.

I 1965 års budgetproposition hade även departementschefen pekat på behovet av radikala rationaliseringsåtgärder om forskningen i framtiden skulle kunna bemästra det snabbt ökande informationsflödet. Kravet på mer resurser möttes således med kallsinne. Nu fanns andra lösningar i sikte, nämligen rationalisering. År 1967 fick Statskontoret i uppdrag att utreda de vetenskapliga bibliotekens administration och organisation. Enligt utredningsdirektivet skulle särskild uppmärksamhet ägnas åt "möjligheterna att rationalisera bibliotekens arbetsformer med tekniska hjälpmedel". I en delrapport⁵ drogs riktlinjerna upp för en försöksverksamhet. Dessförinnan hade ett första steg i samma riktning tagits av UKÄ, som år 1964 tillsatt en kommitté för att utreda möjligheten att använda maskinella hjälpmedel i biblioteksarbetet. Med maskinella hjälpmedel avsågs, enligt kommittédirektivet, hålkort och datamaskiner, mikrofilm och övriga kopieringsmetoder. Uppdraget redovisades år 1965 i rapporten "Databehandling i forskningsbibliotek".

Datateknikens intåg

Forskningsökningen hade framförallt skett inom områdena naturvetenskap, teknik och medicin. Där hade också datatekniken börjat utnyttjas, till exempel vid produktionen av tryckta indexpublikationer, såsom Index Medicus och Chemical Abstracts. Mot slutet av 1960-talet blev onlinesökning möjlig, då via uppringningsbara terminaler. Specialbiblioteken inom teknik och medicin insåg tidigt teknikens möjligheter att utveckla bibliotekstjänsterna. Särskilda informationscentraler inrätta-

des vid KI, Biomedicinska dokumentationscentralen (BMCD) och vid KTH, Informations- och dokumentationscentralen (IDC).

Vid de allmänvetenskapliga biblioteken var teknikberedskapen inte fullt så utvecklad. Detta kom att leda till att en klyfta uppstod mellan de två bibliotekskategorierna. De allmänvetenskapliga biblioteken verkade i en humanistisk bildningstradition, med huvuduppgiften att samla, katalogisera och arkivera monografier. Däremot saknades metoder (och resurser) för att dokumentera den växande mängden vetenskapligt material som ofta publicerades i artikelform. För att göra tidskriftsinnehållet tillgängligt behövdes andra dokumentationsmetoder. De tekniska och medicinska biblioteken förutsåg nödvändigheten att skapa informationssökningssystem för att snabbt kunna förse forskarna med relevant material. För detta krävdes, menade man, en annan kompetens än den som fanns bland de allmänvetenskapliga bibliotekens lärda humanister. Inom specialbibliotek och företagsbibliotek utvecklades en ny profession - dokumentalister - ofta med teknisk utbildning.

Redan BIDOK/SINFODOK-kommittén⁶ påtalade att uppdelningen mellan det som kallas vetenskaplig och teknisk informations- och dokumentationsservice och vetenskaplig biblioteksservice inte längre var motiverad; att skiljelinjen fortfarande existerade men att under 1970-talet ett nytt synsätt börjat växa fram. Kommitténs bedömning visade sig riktig. Efterhand som informationstekniken blivit allmängods inom hela biblioteksväsendet har uppdelningen i stort sett försvunnit. Den tidigare bibliotekarieutbildningen har ersatts av utbildning i biblioteks- och informationsvetenskap.

De vetenskapliga biblioteken - en tillbakablick

Bibliotek - en förutsättning för studier och forskning

Varje form av vetenskapligt arbete men framför allt den högre och mer differentierade forskningen har en av sina främsta kraftkällor i en rik och obehindrad litteraturtillgång. (SOU 1947:75, s. 7)

En förutsättning för högre studier och forskning är att det finns tillgång till vetenskapliga publikationer och annat för den högre utbildningen och forskningen relevant material; kort sagt tillgång till bibliotek. Utvecklingen av biblioteksservice har - om än med vissa förseningar - skett i takt med utbyggnaden av den högre utbildningen.

De stora allmänvetenskapliga biblioteken i Uppsala och i Lund tillkom på 1600-talet - båda med domkyrkobiblioteken som grundplåt. Även tillkomsten av Kungliga biblioteket dateras till 1600-talet och till 1661 års kansliordning om pliktleveranser. Fram till 1977 fungerade KB också som lokalt forskningsbibliotek för studenterna vid Stockholms högskola. Stockholms högskolas bibliotek (från 1977 universitetsbibliotek) hade bildats genom en sammanslagning av flera fristående bibliotek i Stockholmsområdet. I samband med att Göteborgs högskola blev universitet år 1964 blev biblioteket universitetsbibliotek. Samma år tillkom också universitetsbiblioteket i Umeå. Linköping blev universitetsbibliotek år 1975. Dessa sex universitetsbibliotek är också mottagare av plikt-exemplar. De stora specialbiblioteken, knutna till fackhögskolorna, till exempel vid Kungl. Tekniska högskolan (KTHB), vid Chalmers (CTHS), vid Karolinska institutet (KIB) och vid Handelshögskolan grundades under 1800-talets första hälft.

Mellan vetenskap och folkbildning

Studier förekom även utanför universiteten. Vid sidan av de vetenskapliga biblioteken utvecklades en annan bibliotekstradition, nämligen stifts- och läroverksbiblioteken, flera med anor från 1600-talet. Organi-

satoriskt sorterade dessa under kyrkans och skolans enhetliga ledning. Genom donationer, men även genom de krigsbyten som överlämnades, kom dessa bibliotek med tiden att hysa betydande boksamlingar. Kvarlevorna av dessa samlingar är idag i första hand av intresse för forskningen – företrädesvis inom humaniora.

På förslag av 1918 års bibliotekssakkunniga⁷ påbörjades den reform som skulle inordna flertalet stifts- eller läroverksbibliotek i en landsomfattande stifts- och landsbiblioteksorganisation, som skulle fungera som ett mellanled mellan de vetenskapliga biblioteken och folkbiblioteken. Uppgiften skulle vara att tillgodose ”den vetenskapliga forskningens behov och de folkliga bildningssträvandenas intresse”. Stifts- och landsbibliotek inrättades i Linköping (1926), Skara (1938), Västerås (1952) och i Växjö (1953). Därefter kom reformen av sig. På förslag av Statskontoret (1970) kommunaliserades stifts- och landsbiblioteken i Linköping, Skara, Västerås och Växjö. Samlingarna övergick i kommunal ägo. Staten betalade ett engångsbelopp för att täcka kostnaderna för samlingarnas framtida vård och bevarande.

År 1968 hade regeringen beslutat att de statliga gymnasiebiblioteken (bland annat Göteborg, Jönköping, Kalmar, Karlstad, Stockholm, Lund, Uppsala, Växjö och Örebro) skulle överföras i kommunal ägo såvida inte Kungl. biblioteket beslutade att överföring skulle göras till statligt bibliotek. På förslag av KB överfördes under 1970-talet flera samlingar till närliggande universitet/universitetsfilialer. De fyra stifts- och landsbibliotekens samlingar, liksom de samlingar som överfördes till universitetsbiblioteken, har tagits om hand och bevarats. De historiska samlingar som överfördes i kommunal ägo har däremot, i många fall, skattats åt förgängelsen.

Forskarnas bibliotek

Fram till slutet av 1970-talet var de vetenskapliga biblioteken en begränsad och förhållandevis homogen grupp. De var lärda inrättningar, med forskarna som viktigaste målgrupp. Benämningen vetenskapliga bibliotek var högst adekvat. De var framför allt forskarnas bibliotek.

Något som tydligt framgår av de universitetsutredningar som genomförs fram till 1960-talet. Till exempel anförs i 1945 års universitetsberedning att: "Universitetsbibliotekens främsta uppgift är att tillhandahålla forskningspubliken den behövliga litteraturen". Utredningen konstaterar att den akademiska forskningens och undervisningens intensifiering med logisk nödvändighet kräver en motsvarande upprustning av universitetens viktigaste centrala institutioner, nämligen universitetsbiblioteken. Och att en upprustning "är den ofrånkomliga förutsättningen för att redan genomförda åtgärder skola bli fruktbringande och ge åsyftat resultat". Liknande bedömningar görs av de universitetsutredningar som genomförs under 1950- och 60-talen.

Studenternas bibliotek

Med 1968 års utbildningsutredning (U68) sker ett trendbrott. Fokus flyttas från forskning till studenter. Utredningen föreslår en genomgripande reformering av den högre utbildningen. Högskolebegreppet utvidgas till att i princip omfatta all eftergymnasial utbildning. Högre utbildning blir också en viktig regional utvecklingsfaktor. Biblioteksfrågan behandlas endast i förbigående. I U68:s drygt 800-sidiga slutbetänkande ägnas en och en halv spalt åt "Biblioteksservice". Avsnittet återfinns under samlingsrubriken "Miljö" – tillsammans med bostäder, samlings- och restauranglokaler och hälsovård.

Enligt U68 skulle utbyggnaden av högskolan ske på orter med stora kommunala bibliotek – ofta länsbibliotek – och bibliotek av annat slag, till exempel företagsbibliotek. Därför ansågs det att den biblioteksservice som de kommunala biblioteken kunde erbjuda, tillsammans med bland annat lärarhögskolornas biblioteksresurser, åtminstone initialt, torde vara tillräcklig. Utredningen förutsatte att de kommunala bibliotekens litteratursamlingar skulle förstärkas och breddas för att passa respektive högskoleutbildnings behov. Man förordade också en lokalmässig samordning med det kommunala biblioteket, något som bedömdes medföra många fördelar, dock utan att man närmare gick in på frågan. (Till saken hör att det förekom en intensiv kommunal uppvaktning av statsmakterna. Kommunala motprestationer ställdes i ut-

sikt om en högskola skulle lokaliseras till kommunen). Utformningen av "serviceinrättningar" överläts åt de lokala organisationskommittéerna. På de nya högskoleorterna fanns, i uppbyggnadsskedet, många problem som krävde en omedelbar lösning. Biblioteksfrågan fick därför inte alltid högsta prioritet.

Initialt fungerade därför kommunbiblioteken på många orter som substitut för ett högskolebibliotek. På sina håll orsakade studentinvasionen irritation och det ansågs att servicen till studenterna skedde på bekostnad av folkbibliotekens kärnuppgifter och prioriterade grupper. I en skrivelse (1977-06-16) från Statens kulturråd till regeringen påtalades problemen med denna nya och omfattande verksamhet som hade försatt de kommunala biblioteken i en svår avvägningssituation vid fördelning av medel och som aktualiserat frågan om vilken service dessa bibliotek skulle upprätthålla i förhållande till högskolan. Kulturrådet ansåg att frågan borde utredas utan dröjsmål. Den år 1979 tillsatta folkbiblioteksutredningen (FB80) uppdrog åt en särskild arbetsgrupp att undersöka frågan om folkbibliotekens service till högskolestuderande. Arbetsgruppen, som saknade resurser att genomföra en mer ingående studie, konstaterade att de högskolestuderandes litteraturförsörjning inte utgjorde något påtagligt problem för folkbiblioteken⁸. Tvärtom tycktes servicen ha funnit sina former, även om det på sina håll fanns vissa svårigheter. I folkbiblioteksutredningens slutbetänkande⁹ berördes frågan över huvud taget inte.

Utvecklingen efter högskolereformen hade gått snabbt. Nu var det högskolans tur att drabbas av växtvärk. Kritik riktades mot att en ensidig satsning på forskning skedde på bekostnad av basen, dvs. den grundläggande utbildningens kvalitet. År 1990 var det dags att sätta den pedagogiska verksamheten inom högskolan under lupp. I det betänkande¹⁰ som presenterades av högskoleutredningen, konstaterades att svenska högskolebibliotek generellt låg under jämförbar internationell standard och att en upprustning vore nödvändig, inte minst vid de nya högskolorna. Målsättningen för biblioteksverksamheten borde vara att svara för service till forskare, lärare och studenter snarare än vård av

samlingarna. Utredningen fann det påfallande att högskolan endast i begränsad omfattning använde biblioteket som pedagogisk resurs. Biblioteksutbyggnaden på de nya högskoleorterna tog efterhand fart. Under de senaste cirka tjugo åren har de flesta nya högskolor invigt ett nytt bibliotek. Trots utbyggnaden är dock studenterna fortfarande en betydande användargrupp vid folkbiblioteken.

Närmare lärosätet

1977 års högskolereform innebar bland annat ett ändrat anslags-system. Fram till dess hade Universitetskanslersämbetet (UKÄ) i sin årliga anslagsframställning äskat medel för de vetenskapliga biblioteken. I det nya anslagssystemet skulle högskolestyrelserna förfoga över högskolans samtliga resurser. En väsentlig uppgift för högskolestyrelserna skulle vara att fastställa internbudget för den samlade verksamheten. Från att tidigare ha fått sina anslag direkt via UKÄ skulle biblioteken nu finansieras inom respektive lärosätes anslag. Genom det nya anslagssystemet knöts biblioteken fastare till den lokala högskolan. En utveckling som förstärkts genom senare administrativa reformer. En följd av 1977 års reform var att överbibliotekarierna, som haft en självklar plats i universitetsledningen (konsistoriet), hamnade längre ned i organisationen.

Ansvarsbibliotek som motvikt

Om den mest betydelsefulla dokumentationen inom vetenskap och teknik skall kunna anskaffas till vårt land, fordras därför en ökad specialisering och samverkan mellan vetenskapliga bibliotek vid universitet och högskolor. (Statskontoret, 1973, s. 5).

Högskolereformen hade väckt farhågor om att den nya ordningen, för bibliotekens del, skulle kunna medföra att lokala prioriteringar skulle gå före nationella hänsyn. Inrättandet av ansvarsbibliotek med central finansiering blev ett motdrag för att balansera de befarade decentraliseringseffekterna. Ansvarsbibliotekssystemet skulle stärka den nationella informationsförsörjningen och utjämna skillnaderna.

Samordning av förvärven var en fråga som låg i tiden. Statskontoret hade i sin utredning (1973) uppmärksammat behovet av en ansvarsfördelning och specialisering. Enligt Statskontorets bedömning borde därför en särskild utredning ta sig an uppgiften att ta fram en systematisk fördelningsplan för anskaffningen av utländsk litteratur. Frågan

återkom i BIDOK/SINFDOK-utredningen¹¹ som föreslog att den nya myndigheten, Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning (DFI) skulle få i uppgift att planera och samordna referenssystem och beståndssystem samt att föreslå ansvarsbibliotek för olika ämnesområden och servicefunktioner. I den DFI-rapport¹² som presenterades år 1983 dras riktlinjerna upp för ett ansvarsbibliotekssystem, som på nationell nivå ska säkra informationsförsörjningen. Ansvarsbiblioteken skulle ha ett särskilt ansvar för referensservice, beståndservice, planering, utveckling och utbildning. I första hand utpekades de stora specialbiblioteken KTHB (teknik), KIBIC (medicin), SPPB (beteendevetenskap) och HHSB (ekonomi).

När DFI lades ned år 1988 blev det KB:s uppgift att verkställa besluten. Regeringen hade då i forskningspropositionen (prop. 1992/93:170) uttryckt starkt stöd för ansvarsbibliotekssystemens roll för att stärka informationsförmedlingen i ett decentraliserat högskoleväsen med lokalt finansierade bibliotek. Nya ansvarsbibliotek utsågs fram till 1999, då systemet ansågs utbyggt. Ansvarsbibliotekssystemet avvecklades år 2009.

I reformens spår

De nya högskolorna kom att i viss omfattning repliera på de stora universitetsbibliotekens mediebestånd. Något som innebar att en del lärosäten fick subventionera biblioteksservice vid andra lärosäten. De netto-utlåande biblioteken ansåg att en ersättning vore rimlig. En effekt av bibliotekens starkare anknytning till respektive lärosäte var således att frågan om låneavgifter blev högaktuell. En annan bidragande orsak till att avgiftsfrågan aktualiserades var att det ökade teknikutnyttjandet tydliggjorde priset på informationstjänster. Statskontoret hade uppmärksammat problemet och i en skrivelse till regeringen (1977-06-14) framfört förslag om ett "fjärrlånebidrag" till de bibliotek som hade en betydande nettoutlåning.

Den nya myndigheten, DFI, genomförde på regeringens uppdrag en utredning om förutsättningarna för en avgiftsbeläggning av informa-

tionstjänster. I rapporten¹³ konstaterades att ansvaret för medelstilldelningen flyttats från statsmakterna till den enskilda högskolan. Samtidigt med decentraliseringen av den samlade biblioteksverksamheten hade efterfrågan på informationstjänster ökat. Man konstaterade också att fjärrlånen utgjorde en betydande del (17 procent) av bibliotekens totala utlåning och att detta medfört betydande kostnader för de större biblioteken. Utredningen fann att en avgiftsbeläggning av informations-tjänster i vissa fall vore motiverad. Remissopinionen var splittrad.

Avgiftsfrågan övertogs sedermera av KB/BIBSAM som försökte balansera lokala och nationella intressen genom att utforma riktlinjer för fjärrlåneverksamheten. Ett PM¹⁴ från BIBSAM rörande avgifter mötte kraftigt motstånd, inte minst från folkbibliotekshåll, där man befarade att de avgiftsfria boklånen hotades. Förslaget, som väckt en upprörd debatt, modifierades, men kom aldrig att omsättas i handling.

I stället löstes avgiftsfrågan genom att Utbildningsdepartementet trädde emellan. I 1994 års budgetproposition (prop. 1994/95:100, bil. 9) anför regeringen att det för forskningen är väsentligt att det finns ett väl-fungerande distributionssystem mellan landets samtliga bibliotek och att de enskilda biblioteken måste ses som kompletterande delar i en större helhet. "Regeringen finner det olyckligt med en avgiftsbeläggning av lån mellan biblioteken. Då ett fåtal bibliotek kommit att svara för en stor del av fjärrlånen har regeringen emellertid funnit det motiverat med en särskild kompensation för att subventionera expeditionskostnaderna och anvisar därför 15 miljoner kr att fördelas av KB till de netto-utlånande forskningsbiblioteken."

Frågan om avgifter kom senare att regleras i bibliotekslagen. (Fjärrlånen har under årens lopp varit föremål för ett antal undersökningar och torde vara den fråga som utretts flitigast inom biblioteksområdet).

Sambiblioteket

"Svenska statens offentliga bokförråd kan och bör betraktas såsom en helhet; dess fördelning på tre olika ställen bör icke förhindra den gemensamma användningen af dess olika delar för forskares tjänst."
(Elof Tegnér. Lunds universitets årsberättelse för 1885. Citatet återgivet av Lars Tynell, Läroverksbibliotekens äldre samlingar, (1962, s. 40).

Det fanns en stark samverkanstradition inom forskningsbiblioteksområdet. Även om de stora vetenskapliga biblioteken fram till slutet av 1970-talet fungerat som autonoma enheter, fanns en samsyn om att man ingick i en helhet. En bärande idé var tanken om sambiblioteket, vilket innebar att de vetenskapliga biblioteken skulle fungera som en gemensam resurs för forskningen vid landets lärosäten. Sambiblioteks-idén hade en framträdande plats under 1950-talet. Inte minst genom dåvarande riksbibliotekarien Uno Willers, som var en stark förespråkare av sambiblioteket, med KB som central aktör. Men sambibliotekstanken hade stöd också från andra håll. Till exempel argumenterade överbibliotekarien vid KTHB, Carl Björkbom, för en helhetssyn i en artikel¹⁵ i Svensk Tidskrift år 1953.

Utgångspunkt för Björkbom var det faktum att forskning och vetenskaplig publicering hade accelererat efter kriget. Detta hade gjort universalbibliotekstanken till en utopi. Inget bibliotek kunde längre göra anspråk på fullständighet. Tack vare bättre rutiner hade "interurban-låneverksamheten" intensifierats. Dessutom hade fotokopieringstekniken radikalt förenklat förmedlingen av tidskriftsartiklar. I USA hade vissa större bibliotek börjat använda "teleprintrar" och "fjärrfotografering". Sammantaget hade detta, enligt Björkbom, möjliggjort sambiblioteket – inte bara nationellt utan även internationellt. Vetenskapen hade blivit "mondial". En internationell samkatalog vore i högsta grad önskvärd, men tanken avfärdas som en utopi, då, enligt Björkbom, redan en nationell samkatalog vore en alltför stor och dyrbar uppgift. I stället förordas samarbete i ordnade former. Till exempel ansvarsfördelning av förvärv i likhet med den i USA år 1948 inrättade Farmingtonplanen. Framhållas bör även Björkboms framsynta påpekande att samordning

också borde avse gallring och att ett gemensamt depåbibliotek för sällan efterfrågad litteratur därför vore önskvärt. Liknande förslag framfördes senare inom Skandiplanen, som avsåg det nordiska förvärvssamarbetet.

Statsmakternas stöd

Också statsmakterna uttalade sitt stöd för samordning - i kombination med rationalisering - för att bättre tillgodose användarnas behov av litteratur. I en inom forskningsberedningen utarbetad promemoria "Vetenskaplig information" (okt 1963) framhålls att samtliga bibliotek oavsett organisatorisk status borde betraktas som komponenter i ett bibliotekssystem, "sambiblioteket" och inte som separata självständiga enheter. En konsekvens av detta betraktelsesätt borde enligt promemorian vara att varje bibliotek specialiserar sig och till andra bibliotek överlämnar litteratur utanför sitt specialområde. De vetenskapliga biblioteken bedömdes att inom "överskådlig framtid" utgöra kärnan i informationsförmedlingen. Målet borde därför vara att göra dem bättre rustade för att svara mot de ökande anspråken och den ökande mängden vetenskapliga publikationer måste mötas med en ökad rationalisering och mekanisering. En väg att rationalisera biblioteksarbetet - vid sidan av specialisering - vore att centralisera vissa funktioner, såsom central katalogisering och utgivning av accessionskatalogen över utländsk litteratur i svenska forskningsbibliotek. Enligt promemorian vore en mekanisering av utgivningen av accessionskatalogen synnerligen önskvärd.

Sök böcker, databaser, artiklar & tidskrifter

Sök

Utklad sökning

Böcker, tidskrifter, databaser m.m.

Resultat 0 - 20 av 428

Artiklar

Inga träffar

Webbplatser

1 träff

1 2 3 4 5 6 ... 22

Avhandling

Adesam, Yvonne, 1975-

1. **The Multilingual Forest** : Investigating High-quality Parallel European

Adesam

Årtal: 2012

[Till fulltext](#)

Avhandling

Ringblom, Natalia, 1971-

2. **The acquisition of Russian in a language contact situation** : a case study

Sweden / Natalia Ringblom

Årtal: 2012

[Till fulltext](#)

Avhandling

Hultberg, Ralf, 1938-

3. **Vedergällningstanken** : två idéhistoriska studier / Ralf Hultberg

Årtal: 2012

2 exemplar inne

De stora samverkansprojekten

Sambibliotekstanken stannade inte vid enbart prat. Inom vissa områden gjordes samlade insatser i syfte att bättre tillgodose forskarnas behov. KB kom ofta att inta en samordnande roll – utan att ha något uttryckligt mandat.

Accessionskatalogen (AK)

De svenska bibliotekens accessionskatalog brukar nämnas som en av de äldsta och förnämsta manifestationerna av gemensamt svenskt biblioteksarbete, ett uttryck för sanningen i den ofta anförda sats som står citerad i förordet till accessionskatalogens första årgång, där det talas om att "statens offentliga bokförråd bör anses som en helhet; dess fördelning på olika orter bör icke förhindra den gemensamma användningen af dess olika delar för främjande av forskning och vetenskap". (Sune Lindqvist, Accessionskatalogen i ny gestalt. BBL 1958/9, s. 662).

År 1886 upprättades en gemensam katalog över forskningsbibliotekens utländska förvärv (Accessionskatalog över utländskt tryck). AK skulle fungera som samkatalog över forskningsbibliotekens förvärv i syfte att underlätta lånesarbetet. Biblioteken sände in sina förvärvsuppgifter till KB som svarade för redigering och utgivning av de tryckta årskatalogerna. (AKB för böcker och sedermera AKP för periodica). KB fick emellertid allt svårare att hantera de insända uppgifterna, med stora eftersläpningar som följd. Problemen hade vid flera tillfällen uppmärksamats av statsmakterna och när planerna att utveckla en databaserad samkatalog (Libris) tog form hade AK högsta prioritet som "försökskanin"¹⁶. De tryckta katalogerna upphörde när uppgifterna blev sökbara i Libris. En motsvarighet till AK fanns även inom folkbiblioteksområdet. Utländska nyförvärv vid större svenska folkbibliotek (UN) utgavs åren 1949-1995. Utgivningen av UN upphörde när den kommit att bli en förlustaffär för Bibliotekstjänst AB. En bidragande orsak var också att folkbibliotekens kataloger hade börjat datoriseras.

Central katalogisering (CK)

En annan fråga som vid upprepade tillfällen hade uppmärksammats av statsmakterna var forskningsbibliotekens katalogiseringsrutiner. Bibliotekens handskrivna – och senare tryckta kataloger hade efterhand ersatts av maskinskrivna kortkataloger. Detta hade inneburit en förenkling. Men fortfarande svarade varje enskilt bibliotek för katalogiseringsprocessen från ax till limpa. Varje bibliotek skrev sina egna katalogkort. Här fanns en stor rationaliseringspotential.

I syfte att förenkla katalogiseringsrutinerna – möjligen också som ett led i att stärka KB:s roll – verkade riksbibliotekarie Uno Willers för införandet av central katalogisering. KB hade år 1953 inrättat Bibliografiska Institutet (BI), med uppgiften att svara för utgivningen av nationalbibliografin och av AK. Från 1958 utvidgades uppgiften till att även svara för central katalogisering (CK) av den svenska tryckproduktionen. Detta innebar att KB svarade för katalogisering samt för distribution av stencilerade katalogkort till de enskilda forskningsbiblioteken. Denna tekniska revolution fick snabbt genomslag. Dock återstod ett ganska omfattande arbete för de enskilda biblioteken med att para ihop kortsatserna med bokleveranserna. Efterhand uppstod svårigheter för KB att katalogisera i takt med den växande bokproduktionen. Från 1976 gjordes katalogiseringen i Libris. Ur systemet framställdes även katalogkort, vars utseende väckte irritation och som enligt biblioteksrådet Harry Järv var "världens fulaste"¹⁷. Produktionen av CK-korten upphörde hösten 1982.

Förvärvssamverkan över gränserna

Den stora frågan för de vetenskapliga biblioteken under 1950- och 1960-talen var hur man skulle klara den växande publikationsmängden. Inget bibliotek kunde längre göra anspråk på att äga allt. För att hantera problemet började man i flera länder träffa överenskommelser om ansvarsfördelning av förvärven. Med den amerikanska Farmingtonplanen som förebild träffade national- och universitetsbiblioteken i Danmark, Finland, Norge och Sverige i slutet av 1950-talet en överenskommelse om att inrätta den så kallade Skandiplanen. Syftet med Skandiplanen var att genom en uppdelning av bevakningsområden

inom Norden utveckla ett samarbete för litteraturförsörjning, informationsförsörjning och lånesamarbete. Åtagandena var frivilliga och någon ersättning utgick inte. År 1977 presenterades förslag om att ämnesorienterade ansvarsbibliotek borde inrättas i respektive land och att den formella organisationen för Skandiplanen skulle upplösas. Skandiplanen avvecklades år 1980.

Även inom folkbiblioteksområdet förekom ett förvärvssamarbete. År 1969 upprättades den så kallade ABC-planen, som innebar att länsbiblioteken skulle anskaffa speciallitteratur efter länsbokstav motsvarande SAB-systemets klassifikation. Till exempel i Halland, med länsbokstav N, ansvarade länsbiblioteket för anskaffning av utländsk litteratur inom avdelning N, Geografi. ABC-planen rann så småningom ut i sanden.

En del av forskningsinfrastrukturen

En viktig – men kanske inte så uppmärksammas – nationell insats för forskningsinformationsförsörjning är mikrofilmningen av den svenska dagspressen. Statskontoret hade år 1967 fått regeringens uppdrag att utreda frågan om att med allmänna medel bekosta kontinuerlig mikrofilmning av den svenska dagspressen. Utredningen utmynnade i förslaget¹⁸ att samtliga utkommande tidningar skulle mikrofilmats löpande och att retroaktiv mikrofilmning skulle göras av universitetsbibliotekens befintliga bestånd. Enligt Statskontorets bedömning skulle en mikrofilmning av dagspressen innebära stora fördelar från skydds- och tillgänglighetssynpunkt, liksom det på längre sikt skulle ställa sig ekonomiskt fördelaktigt.

Efter diverse detaljundersökningar fick KB år 1977 uppdraget att svara för mikrofilmningen av svensk dagspress. Genom den centrala insatsen ökade tillgängligheten till svensk dagspress väsentligt. Inte enbart för forskningen utan även, skulle det visa sig, för en bred allmänhet. Bibliotekens arbete underlättades genom att man slapp hanteringen av de utrymmeskrävande tidningsläggen. Beslutet att mikrofilma den svenska dagspressen bör ses som en viktig byggsten i utvecklingen av en infrastruktur för informationsförsörjningen. Men filmningen blev en

långdragen process och kom sedermera att bli omkörd av den digitala tekniken. Sedan 2011 bedriver KB i samarbete med Riksarkivet en försöksverksamhet med digitalisering av svensk dagspress.

Det stora språnget

I USA hade man under 1960-talet påbörjat utvecklingen av biblioteksdatasystem. Till exempel OCLC med visionen att utveckla ett system för samtliga biblioteksrutiner. Datatekniken hade också börjat utnyttjas för bibliografisk hantering. Vid slutet av 1960-talet hade onlinesökning i databaser blivit möjlig. På många håll inom biblioteksvärlden insåg man ADB-teknikens möjligheter. Stora informationsmängder skulle kunna lagras. Arbetskrävande rutiner såsom katalogisering skulle kunna rationaliseras. Marschen in i informationssamhället hade börjat. Med Libris som experimentverkstad, men också som trampolin för det stora språnget in i teknikåldern.

Statsapparaten rationaliseras

Teknikutvecklingen väckte förhoppningar – inte enbart inom biblioteksvärlden. Under 1960-talet genomfördes statsförvaltningen av rationaliseringssträvanden. Med ADB skulle allt bli både bättre och billigare. Även forskningsbiblioteken sattes under lupp. UKÄ hade, som tidigare nämnts, år 1964 tillsatt en kommitté för att utreda frågan om databehandling i forskningsbibliotek. En första rapport¹⁹ presenterades år 1965. I 1967 års budgetproposition anförde departementschefen att bibliotekens arbetsformer borde rationaliseras. Regeringen uppdrog åt statskontoret att utreda frågan om de vetenskapliga bibliotekens inre organisation samt möjligheterna att, med tekniska hjälpmedel, rationalisera bibliotekens arbetsformer. En effektiv biblioteksservice och ett rationellt utnyttjande av gemensamma samlingar förutsatte, enligt Statskontorets bedömning, aktuella register över det samlade litteraturbeståndet. I en delrapport²⁰ drog Statskontoret upp riktlinjerna för utvecklingen av LIBRARY Information System.

Inom forskningsbiblioteksvärlden fanns en nyfikenhet – om än med inslag av skepsis. Under en novembervecka år 1970 visade KB, i samarbete med Statskontoret, en utställning om ADB i forskningsbibliotek²¹.

Utställningen blev en publiksuccé. Finansminister Gunnar Sträng invigningstalade. Där framhöll han bland annat att framtidens biblioteksorganisation skulle kännetecknas av en stark tillväxt som "näppeligen" skulle kunna klaras med konventionella arbetsmetoder, utan tvinga fram en omläggning baserad på ADB och liknande arrangemang. Som särskilt glädjande för en finansminister, betonade Sträng, vore därför utsikterna att en väsentligt förbättrad service skulle kunna erbjudas till en väsentligt lägre kostnad.

LIBRARY Information System (LIBRIS)

Våren 1972 påbörjades en försöksverksamhet med Libris. Statskontoret hade, som nämnts, under åren 1969-70 gjort en kartläggning och analys av datateknikens användningsmöjligheter i biblioteksarbetet. Utredningsarbetet gjordes i samverkan med Forskningsbiblioteksrådet (FBR) och med Universitetskanslersämbetet. Libris utformades med sikte på att katalogkort, nyförvärvslistor och kataloger såsom AK skulle kunna framställas ur systemet. Tekniken var, med dagens mått mätt, bristfällig. Tekniken höll inte vad den (eller Statskontoret) lovade. Missnöjet var tidvis stort. Och risken för haveri emellanåt överhängande. Kulturkrockarna mellan Statskontorets tekniker/administratörer och biblioteksföreträdarna underlättade inte samarbetet.

Libris-projektet drevs av Statskontoret i samarbete med KB. Dessutom fanns en ledningsgrupp med företrädare för forskningsbiblioteken. Organisationen blev efterhand allt mer problematisk. År 1976 begärde FBR att få ta över driften av Libris. Så blev det inte. I stället beslutade regeringen att Statskontoret skulle svara för den fortsatta försöksverksamheten, att KB skulle ha driftsansvaret samt att den nya myndigheten, DFI, skulle ha det övergripande utvecklingsansvaret. FBR avvecklades 1979 i samband med tillkomsten av DFI. År 1988 avvecklades även DFI och det samlade ansvaret för Libris överfördes till KB. Efter den turbulenta starten har Libris konsoliderats och utvecklats. Systemet innehåller nu ett stort antal tjänster. Libris blev inte enbart en nationell samkatalog utan blev även del i den globala katalog som när det hela började fortfarande betraktades som en utopi.

Juridik

Law

krifter

Law Periodicals

TSKR

Statistik

Statistics

Statsmakterna och forskningsbiblioteken

Sett över tid har forskningsbiblioteken ofta uppmärksammats inom det offentliga utredningsväsendet rörande den högre utbildningen. Forskningsbiblioteken har också ofta varit föremål för granskning av olika myndigheter, till exempel UKÄ, Statskontoret, DFI och KB. Däremot har högskolebiblioteken mer sällan blivit föremål för mer omfattande separata offentliga utredningar.

I 1940- och 50-talets offentliga utredningar rörande den högre utbildningen har biblioteken en given plats. 1945 års universitetsberedning²² ägnar stor uppmärksamhet åt biblioteksfrågan och framhåller att en rik och obehindrad tillgång till litteratur är en förutsättning för allt vetenskapligt arbete samt att det är universitetsbibliotekens främsta uppgift att tillhandahålla forskningspubliken den behövliga litteraturen. Intensifieringen av den akademiska forskningen och undervisningen kräver, enligt utredningen, en motsvarande upprustning av universitetens "viktigaste centrala institutioner, universitetsbiblioteken". Med emphasis framhålls att: "En sådan upprustning är den ofrånkomliga förutsättningen för att redan genomförda åtgärder skola bli fruktbringande och ge åsyftat resultat". Utredningen uttrycker oro över att krigsårens isolering lett till luckor i bokbestånden. Man påtalar behovet av samarbete och rationalisering och föreslår inrättandet av ett samarbetsorgan - "de vetenskapliga bibliotekens chefsråd". Man uppmärksammar även det orationella i att den årliga bokproduktionen katalogiseras på fyra ställen i vårt land, nämligen av KB, universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund samt Göteborgs stadsbibliotek. Dessutom noteras att AK drabbats av allvarlig eftersläpning.

Bibliotekens betydelse framhålls även i 1955 års universitetsutredning²³. Kommitténs uppgift var att utreda universitetens och högskolornas uppgifter och behov. Forskningens betydelse som en förutsättning för sociala reformer och välfärdsutveckling genomsyrar betänkandet. Forskningsanslagen hade ökat avsevärt under den senaste tioårs-

perioden. Utredningens bedömning är att biblioteken vid universitet och högskolor är av fundamental betydelse för forskning och undervisning och borde ingå i basorganisationen. Personalorganisationen måste därför, anser man, expandera i takt med antalet verksamma forskare.

Kursändring

Det står klart att forskningsbibliotekens problem ej ens teoretiskt kan lösas genom personalförstärkningar i proportion till ökningarna i belastning på de olika biblioteksfunktionerna. Radikala rationaliseringsåtgärder framstår därför som den enda framkomliga vägen att hålla personal- och andra resurstillskott inom måttliga gränser. (Statskontoret, 1973, bil. 1, s. 8).

Statsmakterna skulle ganska snart göra andra bedömningar avseende de vetenskapliga bibliotekens resursbehov. Under 1960-talet började det ställas krav om rationalisering som alternativ till ökade resurser. UKÄ hade i en särskild promemoria (1966.10.21) pekat på svårigheten för biblioteken att upprätthålla servicen på en godtagbar nivå och att det dessutom ställdes krav på nya former av service. Att lösa problemen med personalförstärkningar ansågs uteslutet. Lösningen vore i stället radikala rationaliseringsåtgärder. Tankegångarna fick stöd av departementschefen, som i 1967 års budgetproposition instämde i de i promemorian redovisade bedömningarna avseende behoven av en omfattande rationalisering av de vetenskapliga bibliotekens verksamhet.

Statskontoret utreder

Statskontoret får år 1967 regeringens uppdrag att utreda de vetenskapliga bibliotekens inre organisation. Särskild uppmärksamhet skulle ägnas möjligheterna att rationalisera bibliotekens arbetsformer med tekniska hjälpmedel. I den slutrapport²⁴ som presenterades år 1973, framgår med önskvärd tydlighet nödvändigheten av att de vetenskapliga biblioteken anpassar verksamhetsformer och organisation till de nya krav som ställs på biblioteks- och dokumentationsservice. Detta kräver, enligt Statskontorets bedömning, ett långtgående samarbete i kombination med strukturella och interna rationaliseringar. Effektiva

former bör skapas för samverkan och arbetsfördelning, ökad inbördes specialisering samt ökad användning av tekniska hjälpmedel.

Statskontoret framhåller behovet av standardiserade normer för biblioteksarbete liksom klara riktlinjer för samverkan och arbetsfördelning mellan forskningsbiblioteken. Man konstaterar att det finns behov av en serviceorganisation för gemensamma biblioteksfunktioner och av att ett särskilt ledningsorgan inrättas för planering och samordning av vissa gemensamma biblioteksfunktioner, till exempel bibliografisk information samt driften av Libris. Det framhålls särskilt att vad som avses med gemensamma biblioteksfunktioner kan variera från tid till annan. Därför bör man fortlöpande pröva principerna för arbetsfördelning mellan de vetenskapliga biblioteken. För att effektivt utnyttja landets samlade biblioteksresurs bör det även upprättas en fördelningsplan som grund för förvärvet av utländsk litteratur.

Statskontorets utredning genomfördes parallellt med 1968 års utbildningsutredning (U68). Möjligen förklarar detta U68:s summariska behandling av biblioteksfrågan. Enligt Statskontoret borde beslut med anledning av rapporten fattas i anslutning till de beslut som förordades av utbildningsutredningens förslag. U68 låg till grund för den högskolereform som också påverkade forskningsbiblioteken, dels genom ett decentraliserat finansieringssystem, dels genom högskoleutbyggnaden och det ökade studentantalet. Statskontorets förslag kom i viss utsträckning att genomföras. Det mest konkreta resultatet blev Libris-systemet. Andra förslag krävde ytterligare detaljstudier och överväganden, till exempel frågan om ett särskilt ledningsorgan samt ansvarsbiblioteksfrågan. Dessa frågor processades sedermera vidare av BIDOK/SINFODK-utredningen²⁵.

Växtvärk

Mot slutet av 1980-talet började effekterna av 1977 års högskolereform få fullt genomslag. Antalet heltidsstudenter hade ökat kraftigt. Så även antalet aktiva forskarstuderande. Dessutom hade det tillkommit en ny grupp – de distansstuderande.

I början av 1990-talet var det dags för en ny högskoleutredning²⁶. En särskild arbetsgrupp fick i uppdrag att se över frågan om bibliotekens roll för att bidra till en höjning av kvaliteten i grundutbildningen²⁷. Arbetsgruppen konstaterade att biblioteket ofta såg sig som en särorganisation, med uppgifter som sträckte sig utöver den egna högskolan och att man ofta hade sin största samhörighet med andra bibliotek och att de lokala finansiärerna betraktades med skepsis. Det konstaterades också att det senaste årtiondets ekonomiska restriktioner i kombination med ett mer utpräglat sektorstänkande fått bibliotekens huvudmän att ifrågasätta det oregrerade kollektiva utnyttjandet – det svenska sambiblioteket. Arbetsgruppen fann vidare att det varit svårt för statsmakterna att i sin forskningspolitik hitta tydliga strukturer för högskolans informationsförsörjning. I slutbetänkandet ställde sig högskoleutredningen bakom arbetsgruppens rekommendationer:

- Gör kunskap i informationshantering till ett av målen för högskolans utbildning.
- Gör högskolebiblioteken till en pedagogisk resurs.
- Rusta upp högskolebiblioteken.

Några år senare genomförde KB/BIBSAM en omfattande studie²⁸ och analys av högskolebibliotekens utveckling, där man identifierade fyra stora utmaningar för högskolebiblioteken:

- IT-utvecklingen som radikalt ifrågasätter bibliotekens roll och uppgifter.
- Den dramatiska ökningen av studenter.
- Prisökningen på vetenskaplig litteratur.
- Decentraliseringen av högskolesystemet som inneburit såväl nya möjligheter som nya problem.

8

8-10

Taken for you, the
printer type.

Nationell styrning och samordning

Frågan om ett samråds/samordningsorgan för forskningsbiblioteken och vad detta organ skulle ha för uppgifter har varit föremål för överväganden sedan tidigt 1900-tal. 1918 års bibliotekssakkunniga konstaterade i sitt betänkande²⁹ angående läroverks- och landsbibliotek att det saknades en enhetlig ledning för landets biblioteksväsen. Även om det inte ingick i uppdraget framhåller sakkunniga behovet av en "biblioteksöverstyrelse" för all statsunderstödd biblioteksverksamhet, såväl av vetenskaplig som "folklig" art. År 1913 hade ett centralt organ för folkbiblioteksområdet inrättats, med placering inom Skolöverstyrelsen. Det skulle dröja fram till 1966 innan en mer formell samverkan etablerades inom forskningsbiblioteksområdet. Fram till dess hade KB, i egenskap av nationalbibliotek, påtagit sig uppgiften att svara för vissa forskningsbiblioteksgemensamma frågor.

Forskningsbiblioteksrådet

Förslag om ett "chefsråd" för de vetenskapliga biblioteken behandlades av 1945 års universitetsberedning³⁰. Under 1950- och 60-talen aktualiserades frågan vid upprepade tillfällen – inte minst av riksbibliotekarien Uno Willers. I en promemoria från Forskningsberedningen³¹ framfördes förslag om att ett gemensamt "biblioteksråd" skulle inrättas. Förslaget hörsammades nu av statsmakterna, som i 1965 års budgetproposition avsatte medel för ett forskningsbiblioteksråd. Till Forskningsbiblioteksrådet (FBR) knöts tio ledamöter, företrädesvis cheferna för de stora universitets- och fackhögskolebiblioteken. Men även stifts- och landsbiblioteken samt de stora stadsbiblioteken var representerade. Riksbibliotekarien var ordförande och sekretariatsfunktionen sköttes av KB. FBR hade inga egna anslag, utan fungerade framför allt som ett samrådsorgan för gemensamma frågor, till exempel arbetsfördelning biblioteken emellan, bibliografisk information, statistik samt riktlinjer för "interurbanlån". FBR kom även att i hög grad engagera sig i Libris-projektet. Även om resurser och befogenheter

var begränsade, och FBR mer hade karaktär av herrklubb, saknade rådet ingalunda inflytande.

En delegation för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning

Diskussionen om ett centralt organ för de vetenskapliga biblioteken var emellertid inte avslutad. Statskontoret hade i sin rapport påtalat behovet av ett särskilt ledningsorgan för vissa gemensamma biblioteksfunktioner, bland annat planering och samordning, bibliografisk information och dokumentation samt driften av Libris. Enligt Statskontorets bedömning fanns två möjliga alternativ; att ombilda FBR, eller att knyta en nämnd till det av U68 föreslagna Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ). I propositionen om reformering av högskoleutbildningen (prop. 1975/76:9) behandlades även de vetenskapliga bibliotekens organisation. Departementschefen fann det motiverat med ett centralt biblioteksorgan och initierade en utredning av frågan. På förslag av utredningen³² inrättades Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning (DFI). Därmed upplöstes Forskningsbiblioteksrådet. Den nya myndigheten skulle ha ett övergripande ansvar för frågor rörande informationsförsörjning. DFI skulle också ha utvecklingsansvar för Libris, medan KB skulle svara för driften. DFI blev ingen succé – åtminstone inte i bibliotekskretsar. Myndigheten som inrättats år 1979 lades ned den 1 juli 1988.

Exit DFI

Beslutet om nedläggning av DFI föregicks av ännu en utredning³³ som utmynnade i ett förslag om ett nytt samrådsorgan, "Statens råd för informationsförsörjning". Rådet skulle ha ett samlat ansvar för informationsförsörjningen inom och utanför högskolan. Förslaget vann inte gehör. I 1988 års budgetproposition fastslogs i stället att samordningsuppgifterna skulle fördelas på de fyra myndigheterna: KB, Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ), Forskningsrådsnämnden (FRN) och Styrelsen för teknisk utveckling (STU). KB fick därmed det övergripande ansvaret för samordning inom forskningsbiblioteksområdet. I uppdraget ingick att utveckla ansvarsbibliotekssystemet, att hantera frågan om avgiftsbeläggning av bibliotekstjänster, fjärrlånesamarbetet, standardisering,

statistik samt fördelning av utvecklingsstöd. I uppdraget ingick också det odelade ansvaret för Libris. Ett sekretariat (BIBSAM) inom KB upprättades för att tillsammans med Libris-avdelningen fullgöra de nya uppgifterna.

KB:s samordnande roll

Genom propositionen "Forskning och samhälle" (prop. 1996/97:5) fick KB:s samordningsuppdrag mer vind i seglen. Propositionen gav uttryck för en helhetssyn på den statliga bibliotekspolitiken. KB fick nu explicit i uppdrag att svara för den nationella licensupphandlingen. Ansvarsbibliotekssystemet skulle byggas ut och Libris skulle utvecklas till en nationell och allmän informationsresurs. Med uppdraget följde också resurser för att omsätta uppgifterna i praktisk handling. I propositionen fastslogs att biblioteken avgiftsfritt skulle ställa litteratur ur de egna samlingarna till förfogande. Avgiftsfrågan kunde avföras från dagordningen genom att 10 miljoner kr hade anvisats som fjärrlånekompensation till de nettoutlånande forskningsbiblioteken. Avgiftsfriheten stadgades senare också i den bibliotekslag som antogs år 1996. Reaktionerna på det ökade stödet till KB var inte odelat förtjusta. Invändningar fanns bland annat kring den otydliga gränsdragningen mellan vad som var nationella samordningsresurser respektive KB:s interna medel. De mindre och medelstora högskolorna var i allmänhet mer entusiastiska över KB:s stärkta samordningsuppdrag.

Den digitala eran

KB har under perioden för första gången producerat en CD-ROM som innehåller den utländska litteratur som förvärvats i landet 1980-1991. (Prop. 1992/93:170 s. 328).

Vid mitten av 1990-talet fick Internet och World Wide Webb genomslag. Förutsättningarna att komma åt digitalt lagrad information förbättrades – och försvårades. Kommersiella tidskriftsförlag började erbjuda elektronisk åtkomst till hutlösa priser. För att åstadkomma bättre villkor för universitets- och högskolebiblioteken bildades vid mitten av 1990-talet det så kallade BIBSAM-konsortiet, där KB, med stöd i forskningspropo-

sitionen, åtog sig en samordnande roll för nationella licensavtal. För att påskynda övergången från tryckta till elektroniska tidskrifter gick regeringen initialt in med subventioner. Hanteringen av de nationella licensavtalen utgör fortfarande en väsentlig del i KB:s samordningsansvar, med betydande personalresurser avdelade för uppgiften.

Infrastrukturen

Libris, som startade som projekt under 1970-talet, blev efterhand en viktig del av den nationella infrastrukturen för informationsförmedling. Systemet har fortlöpande utvecklats med nya tjänster och system. År 1997 blev Libris fritt tillgängligt på webben. Libris webbsök utvecklades. I dag med cirka 200 bibliotek anslutna. Libris har efterhand utvecklats och anpassats för att kunna hantera den ökande mängden elektroniska resurser. Enligt planerna ska en ny version av Libris – Libris XL – vara i drift mot slutet av 2014. Systemet ska då bättre klara hanteringen av stora dataflöden, i synnerhet e-resurser. Förändringen innebär också att ett nytt katalogiseringssystem skapas för att bättre utnyttja befintliga hjälpmedel, till exempel auktoritetsinformation. En ny systeminfrastruktur ska möjliggöra hantering av alla format, till exempel Dublin Core och ONIX. Samtidigt sjösattes med Libris-projektet startades en annan storskalig och långsiktig satsning, nämligen mikrofilmningen av svensk dagspress.

En ytterligare byggsten i infrastrukturen är söktjänsten SwePub. Till sammans med Vetenskapsrådet har KB i uppdrag att utveckla tjänsten i syfte att kvalitetssäkra bibliometriska analyser och därmed tillgodose regeringens behov av jämförande analyser av svensk forskning. SwePub ska möjliggöra sökning av avhandlingar, artiklar och konferensbidrag som producerats vid svenska lärosäten. I söktjänsten koordineras metadatainsamlingen från lärosätenas vetenskapliga publicering. Flertalet lärosäten medverkar genom att leverera information publikationer. SwePub innehåller för närvarande cirka 650 000 referenser³⁴. Ännu ett exempel på en nationell söktjänst är Sondera, där nationella databaser för arkiv, bibliotek och audiovisuella medier är tillgängliga via ett gemensamt gränssnitt.

Permanent lösning?

Medan hemvisten för den centrala folkbiblioteksfunktioner varit förhållandevis stabil³⁵ har centrala samordningslösningar för forskningsbiblioteken avlöst varandra. FBR saknade resurser och befogenheter. DFI hade resurser, men saknade förankring i biblioteksvärlden. Både FBR och DFI blev kortlivade. Placeringen av samordningsfunktionen vid KB har blivit den hittills mest långlivade. Under de cirka 25 år som KB haft uppdraget för samordning inom forskningsbibliotekssektorn har KB svarat för en omfattande utvecklings- och utredningsverksamhet. Ett exempel på det senare är den studie som gjordes vid mitten av 1990-talet som resulterade i rapporten "Studenternas bibliotek". KB har också, i samarbete med forskningsbiblioteken, varit drivande inom Open Access. I arvet från DFI ingick även att svara för forskningsbiblioteksstatistiken.

Från 2011 utvidgades KB:s samordningsuppdrag till att omfatta hela det allmänna biblioteksväsendet. Enligt det utvidgade uppdraget ska KB främja samverkan och utveckling, svara för utveckling av digitala tjänster och system inom biblioteksväsendet samt följa utvecklingen och ha en nationell överblick. Från 2011 är KB statistikmyndighet för den officiella biblioteksstatistiken.

KB:s utvidgade uppdrag innebar en omstrukturering av den centrala biblioteksfunktionen i enlighet med förslag i kulturpropositionen (prop. 2009/10:3) och vad som dessförinnan skisserats i KB-utredningen³⁶. Vägen till den gemensamma "biblioteksöverstyrelse" för vetenskapliga och folkliga bibliotek, som lanserades av 1918 års bibliotekssakkunniga, har således varit lång.

Huruvida KB:s roll som central förvaltningsmyndighet blir en mer permanent lösning återstår att se. Det har funnits, och finns, en inbyggd spänning mellan centrala och lokala aktörer. Gränsdragningen mellan vad som är nationella och vad som är lokala biblioteksuppgifter har ofta varit oklar. En komplikation under tidernas lopp har varit att det centrala biblioteksorganet haft ett otydligt uppdrag. Detta gäller såväl

folkbiblioteks- som forskningsbiblioteksområdet. Statsmakternas vilja att tydliggöra uppdraget har begränsats av oviljan att stöta sig med det kommunala självstyret respektive lärosätenas autonomi. En annan komplikation är att KB med det utvidgade uppdraget blivit två herrars tjänare: Utbildningsdepartementets och Kulturdepartementets.

Universitets- och högskolebibliotekens verksamhet och styrning – samtiden

Sammanfattning

Den utveckling som tog sin början under 1960-talet – och som då betraktades med skepsis – är idag en självklarhet. Företrädarna för 1960-talets tekniska och medicinska specialbibliotek har fått upprättelse. De teknikvisioner, som då uppfattades som fria fantasier, har inte bara omsatts i handling, de har överträffats.

För högskolebiblioteken har de senaste cirka femtio åren inneburit mer genomgripande förändringar än vad som var fallet under den tidigare fyrahundraårsperioden. Medeltidens klosterbibliotek kedjade fast sina böcker vid läspulpeterna. Genom tryckpressen förändrades efterhand synen på böcker. Men det skulle dröja till en bra bit in på 1900-talet innan det ansågs lämpligt att placera dem i öppna hyllor. Fram till 1970-talet stod de fysiska samlingarna i centrum. De senaste årtiondenas medie- och teknikutveckling har radikalt omformat högskolebibliotekens verksamhet. Förmedlingen av e-resurser överstiger numera utlåningen av tryckt material. Uppbyggnaden av fysiska samlingar minskar i betydelse, medan e-resurser slukar en allt större andel av förvärvsanslagen.

Teknikförändringar till trots har högskolebibliotekens grundläggande uppdrag i allt väsentligt förblivit detsamma: nämligen att svara för biblioteksservice till forskning och högre utbildning. Men begreppet biblioteksservice har utvidgats. Fokus har flyttats från samlingar till förmedling. Det pedagogiska inslaget har ökat och allt mer personaltid avsätts för undervisning i informationskompetens. Många bibliotek har, med eller utan uttryckligt uppdrag, tagit på sig uppgiften att svara för publicering av de avhandlingar, rapporter och vetenskapliga artiklar som produceras vid lärosätet. Flera bibliotek har utvecklat expertkompetens inom området bibliometri och medverkar i att upprätta beslutsunderlag för ranking och kvalitetsmätning. Något som blivit allt

viktigare då en del av forskningsanslagen fördelas efter indikatorerna publicering och citeringar. Från att tidigare ha varit autonoma enheter har biblioteken allt mer kommit att betrakta sig som en del av högskolans kärnverksamhet.

Studentantalet har under senare årtionden, med undantag av tillfälliga nedgångar, gradvis ökat och ligger på en hög och jämn nivå. Studenterna är bibliotekens största användargrupp. Det är studenterna som fyller bibliotekslokalerna, medan forskarna dragit sig tillbaka till sina forskarrum. Det kan synas motsägelsefullt att byggboomen inom högskolebibliotekssektorn inträffade samtidigt med visionen om det virtuella biblioteket. Paradoxalt nog har bibliotekslokalerna behållit sin attraktionskraft trots att tillgången till information blivit allt mindre beroende av det fysiska rummet.

Samhällets satsningar på forskning har ökat under hela efterkrigstiden. De senaste cirka tjugo åren har antalet personer som påbörjar forskarutbildning ökat med 40 procent. Höstterminen 2012 fanns totalt 19 000 studenter på forskarnivå, med ett årligt nytillskott om 3 700 personer³⁷. Ökade satsningar på forskning ställer ökade krav på kvalificerade informationstjänster och på en infrastruktur för den vetenskapliga informationsförsörjningen. De resurser (i genomsnitt drygt 80 procent av förvärvsanslagen) som avsätts för licensierade databaser och andra e-resurser har forskarna som viktig mål- och användargrupp.

De senaste årtiondenas administrativa reformer inom högskolesektorn har påverkat formerna för bibliotekens styrning och resurstilldelning. Banden till det egna lärosätets ledning har stärkts; med en potentiell lojalitetskonflikt som följd. Intresset för samverkan, samordning och gemensamma lösningar kan variera beroende på om man verkar inom ett stort och resursstarkt lärosäte eller en mindre eller medelstor högskola.

Mindre styrning

Statens detaljstyrning av högskolesektorn har gradvis minskat. Genom 1977 års högskolereform upphörde den tidigare centrala – och detaljreglerade – medelstilldelningen till biblioteken. Den nya finansieringsformen stärkte i stället bibliotekens koppling till och beroende av moderorganisationen. Men därmed följde också att samsynen på biblioteken som en gemensam nationell resurs försvagades. Den vetenskapliga informationsförsörjningen blev i större utsträckning en lokal fråga. Med den nya finansieringsmodellen följde även att biblioteken fick delta i den interna konkurrensen om medel. Biblioteken blev mer beroende av moderinstitutionens ekonomi, vilken i sin tur påverkas av studentkullarnas storlek och genomströmningshastighet. Medelstilldelningen baseras även på utvärderingar och kvalitetsindikatorer.

Bibliotekets plats i en autonom högskola

Riksdagen beslutar vilka statliga högskolor som ska finnas. Merparten av högskolorna är myndigheter direkt under regeringen, med en av regeringen utsedd styrelse och en rektor som leder högskolans verksamhet. Enligt ändringar i högskolelagen (1992) beslutar högskolan själv om sin interna organisation (högskolelagen, 2 kap. §5). Autonomireformen (prop. 2009/10:149) ledde till ytterligare avreglering av högskolans interna ledning och organisation.

Bibliotekets plats i högskoleorganisationen är inte självklar. Flertalet bibliotek är placerade direkt under rektor/universitetsledning och sidoställt fakulteter eller institutioner. Bibliotekschefens ställning inom lärosätet varierar. Till exempel omfattas bibliotekschefen vid universitetsbiblioteket i Linköping i tillämpliga delar av instruktionen för prefekt. Verksamheten vid KTH är organiserad i skolor, med skolchefer direkt underställda rektor. Biblioteket ingår i skolan för teknikvetenskaplig kommunikation och lärande (ECE) med bibliotekschefen som skolchef och dekan. Inom skolan bedrivs även forskning och utbildning. Det förekommer också att biblioteket har en annan placering i organisationen. I en utredning³⁸ som år 2003 genomfördes av SUHF noterades att bibliotekschefen, efter 1977 års högskolereform, inte längre hade en

självklar plats i ledningsorganet och att det strategiska samspelet mellan den akademiska ledningen och biblioteksledningen borde stärkas. Av allt att döma har vissa organisationsförändringar skett under senare år, som inneburit att biblioteket i ökad utsträckning organisatoriskt placerats direkt under rektor. Detta innebär dock inte automatiskt representation i lärosätets ledningsgrupp eller motsvarande.

Vid flera lärosäten finns ett särskilt biblioteksråd/styrelse. Biblioteksrådet/styrelsen kan ha en formell status och fungera som högsta beslutande organ för biblioteket. En vanligare ordning tycks dock vara att biblioteksrådet/styrelsen har en mer begränsad funktion, med uppgift att fungera som forum för dialog mellan biblioteket och användarna. Erfarenheterna är inte odelat positiva, då det kan vara förenat med vissa svårigheter att finna formerna för ett rådgivande organ utan resurser och formella befogenheter.

Styrdokument

Den direkta styrningen av bibliotekens verksamhet utövas av ledningen vid lärosätet. Statsmakternas styrning är av mer principiell och övergripande karaktär. Högskolelagen saknar bestämmelser om bibliotek. Enligt en ändring i högskolelagen år 2001 infördes bestämmelsen (1 kap. §9) att inom det område som utbildningen avser ska studenterna, utöver kunskaper och färdigheter, utveckla förmåga att söka och värdera kunskap på vetenskaplig nivå och följa kunskapsutvecklingen. Något som torde förutsätta tillgång till biblioteksresurser i kombination med utbildning i informationssökning. I högskoleförordningen (1993:100) finns en bestämmelse om att högskolebibliotek avgiftsfritt ska ställa litteratur ur de egna samlingarna till andra högskolebiblioteks förfogande (2 kap. §16).

Bestämmelser om högskolebibliotek infördes i den bibliotekslag som antogs år 1996. I den nya bibliotekslag som trädde i kraft den 1 januari 2014 anges att det ska finnas tillgång till högskolebibliotek vid alla universitet och högskolor som omfattas av högskolelagen (1992:1434). Högskolebiblioteken ska svara för biblioteksservicen inom de områden

som anknyter till utbildning och forskning vid universitetet eller högskolan. Högskolebiblioteken ska också samverka med de övriga aktörerna inom det allmänna biblioteksväsendet. Utöver vad som anges i högskoleförordning och i bibliotekslag saknas centrala styrdokument som reglerar biblioteksverksamheten vid universitetet och högskolor.

Biblioteksfrågan har sällan någon framträdande plats i regeringens budget- och forskningspropositioner. Riktade insatser förekommer sparsamt. Vid mitten av 1990-talet avsattes dock särskilda medel för att kompensera de nettoutlånande biblioteken för att undvika låneavgifter mellan högskolebiblioteken. Perioden 1998-2000 anvisades också särskilda medel för att underlätta övergången från tryckta till elektroniska tidskrifter. Därefter har biblioteken i regeringens propositioner framför allt framhållits som en viktig förutsättning för forskningen utan att detta föranlett några särskilda åtgärder. Vissa generella satsningar på forskning och högre utbildning har dock varit av stor betydelse för högskolebiblioteken. Ett sådant exempel är uppbyggnaden av universitetsdatanätet SUNET, som underlättat utvecklingen av bibliotekens informationsförmedling. Uppbyggnaden av SUNET, som påbörjades under 1980-talet, har krävt betydande investeringar. Kostnaderna för systemet uppgår (2014) till drygt 150 miljoner kr per år varav 43 miljoner kr är anslag och resterande täcks av användaravgifter.

I Forskning och samhälle (prop.1992/93:170) berördes bland annat forskningens informationsförsörjning. Universitets- och högskolebiblioteken lyftes fram som den centrala informationsresursen vid varje högskola och som en förutsättning för att en framgångsrik forskning ska kunna bedrivas. Vidare betonades att regeringens ökade ambitioner avseende forskning och forskarutbildning aktualiserade frågan om resurserna för universitets- och högskolebiblioteken. Lärosätena uppmannades därför att ta sitt ansvar för att biblioteken tilldelades tillräckliga anslag.

I Forskning och förnyelse (prop.2000/01:3) uppmärksammades KB. I propositionen framhölls vikten av Libris som nationell infrastruktur, ansvarsbiblioteksorganisationen samt vikten av nationella licensupp-

handlingar. Behovet av infrastrukturella satsningar, bland annat på bibliotek och arkiv, framhölls särskilt i propositionen. I 2004 års forskningsproposition (prop.2004/05:80) konstaterar regeringen bland annat att den informationstekniska utvecklingen gått snabbt och att tekniken och bibliotekens databaser inneburit nya möjligheter för spridning av forskning. Vidare framhölls att pedagogiken förändrats, vilket bland annat ökat bibliotekens och arkivens roll som läranderesurs. I den senaste i raden forskningspropositioner, Forskning och innovation (prop. 2012/13:10), framhålls forskningens infrastruktur och att goda villkor för forskare handlar om att ha tillgång till de verktyg som behövs. Vilket, enligt propositionen, innebär alltifrån biblioteksresurser till ett välutrustat laboratorium till att få tillträde till internationella forskningsanläggningar.

Statsmakternas styrning kan ske genom normgivningsmakten, dvs. lag, förordning och föreskrifter. Att detaljreglera biblioteksverksamheten skulle emellertid stå i strid med den allmänna strävan mot en självständigare högskola. Ett annat styrinstrument är finansmakten, dvs. att genom att anvisa medel för särskilda ändamål, styra eller påskynda en önskvärd utveckling. Fjärrlånekompensationen och den tillfälliga subventionen av licenser för elektroniska tidskrifter är sådana exempel. Den senaste tjugooårsperiodens forskningspropositioner har för högskolebibliotekens del inneburit få direkta satsningar. Däremot saknas inte uppmuntrande tillrop. Viljeyttringar om betydelsen av en infrastruktur för den vetenskapliga informationsförsörjningen förekommer ofta, men följs mer sällan av konkreta insatser för att stödja utvecklingen. Den utan jämförelse största biblioteksinfrastrukturella satsningen är fortfarande det beslut som fattades för drygt fyrtio år sedan om utvecklingen av Libris-systemet. Ett beslut som senare krävt fortlöpande satsningar för underhåll och utveckling. 1970-talets Libris, vars viktigaste utprodukt var tryckta katalogkort skiljer sig avsevärt från det Libris XL som, när det tas i bruk mot slutet av 2014, ska klara hanteringen av stora dataflöden och söktjänster som SwePub. Mot bakgrund av regeringens behov av forskningspolitiska redskap för analyser av svensk forskning har KB nyligen fått i uppdrag att vidareutveckla SwePub.

Sammanfattningsvis har statsmakterna, när det gäller högskolebiblioteken, avstått från att utnyttja normgivningsmakten och överlag även finansmakten. Högskolebibliotekens utveckling har i betydligt större utsträckning styrts av teknik- och medieutvecklingen än av regering och riksdag. Det nationella utvecklingsarbetet har i stor utsträckning överlåtits till KB, att inom ramen för uppdrag och befintliga resurser och i samverkan med de lokala aktörerna driva frågor om den vetenskapliga informationsförsörjningens infrastruktur. Ett arbete som ofta inneburit en balansgång mellan lokala och nationella intressen. Utvecklingsinsatser har även initierats av enskilda högskolebibliotek – då ofta i samverkan med andra bibliotek och med stöd av KB.

Stödverksamhet eller del av kärnverksamheten

Högskolebiblioteken vill gärna betraktas som en del av kärnverksamheten. Stödet för detta kan emellertid variera i de för lärosätet övergripande styr- och strategidokument.

Det finns exempel där biblioteket beskrivs som en del av kärnverksamheten. Ett sådant är universitetsbiblioteket i Linköping, där den vetenskapliga informationsförsörjning som universitetsbiblioteket erbjuder, bland annat medieresurser för forskning och lärande, forskningsstöd och vetenskaplig publicering, anges vara en självklar del av universitetets kärnverksamhet (Strategisk plan för vetenskaplig informationsförsörjning vid Linköpings universitet 2011-2015). Ett annat exempel är högskolan i Dalarna, där biblioteket ska vara en självklar pedagogisk resurs inom högskolan och det framhålls som angeläget att biblioteket utgör en integrerad del i högskolans undervisning och forskning (Strategisk handlingsplan 2010-2015).

Tydligast uttrycks övergripande mål och funktion i de verksamhetsplaner, mål- eller visionsdokument, som upprättats av biblioteken. Dokumenten har i allmänhet utformats med utgångspunkt i lärosätets gemensamma mål och strategier. Till exempel utgår Uppsala universitetsbiblioteks arbetsordning från de universitetsgemensamma målen. Universitetsbibliotekets uppgift är att med ansvar för den vetenskapliga

informationsförsörjningen vara en del av universitetets infrastruktur (Uppsala universitets verksamhetsberättelse 2012). Södertörns högskolebibliotek har som övergripande målsättning att med utgångspunkt i högskolans utbildnings- och forskningsstrategi på ett kreativt sätt skapa förutsättningar för lärande (Verksamhetsplan 2013). Biblioteket vid Mälardalens högskola anger som övergripande mål att stödja högskolans arbete för hög internationell kvalitet av forskning och utbildning (Målsättning och uppdrag – biblioteket vid Mälardalens högskola). Högskolebibliotekets i Jönköping övergripande mål är att erbjuda en god infrastruktur inom informationsförsörjning och stöd till vetenskaplig publicering för forskning och utbildning vid högskolan (Högskolebiblioteket i Jönköping – Mål 2011-2014). Det överordnade målet för Linnéuniversitetets bibliotek är att stödja utbildning och forskning (Årsberättelse 2012 Universitetsbiblioteket).

Flera bibliotek har som vision att bli en integrerad del av kärnverksamheten. Till exempel ska universitetsbibliotek/LRC vid Mittuniversitetet år 2015 vara en självklar och central part i planerande och genomförande av utbildning med en excellent studiemiljö för alla studenter och vara en självklar resurs i förverkligandet av universitetets ambitioner att nå framgång och genomslag för sin forskning (Vision & mål 2011-2014). Universitetsbibliotekets i Umeå vision är att bli en respekterad och integrerad del av universitetets forsknings- och utbildningsverksamhet (Verksamhetsplan för Umeå universitetsbibliotek 2013). Universitetsbiblioteket/LRC i Luleå har som vision att år 2020 vara integrerat med lärosätets undervisning och forskning (Visions- och strategidokument för bibliotek/LRC i Luleå).

Ett antal visionsdokument indikerar således att biblioteket ännu inte anser sig ha uppnått målet att betraktas som en integrerad del av kärnverksamheten och inte enbart som en stödverksamhet. Detta till trots förefaller biblioteken överlag vara väl förankrade inom högskolan. Den officiella statistiken vittnar dessutom om ett högt utnyttjande.

Generellt uttrycks en flexibilitet och en lyhördhet för lärosätets behov. Några representativa exempel:

- att koppla verksamheten närmare utbildnings- och forskningsstrategin, att definiera strategiska områden och att analysera vilken kompetens som krävs för fortsatt utveckling (Södertörns högskola)
- UB bör vara en verksamhet som klarar av ständig förändring (Linnéuniversitetet)
- UB/LRC ska ge professionell service och stöd, präglad av hög tillgänglighet såväl digitalt som fysiskt, till universitetets olika målgrupper (Mittuniversitetet)
- biblioteket har inget egenvärde utan ska ständigt förändras utifrån universitetets behov och i takt med förändringar i omvärlden (Stockholms universitet)
- bibliotek är under ständig utveckling. Nya vanor ställer krav på ett dynamiskt lokalutnyttjande. Tillgängliggörandet av de stora samlingarna kräver kreativt nytänkande (Uppsala universitet)
- biblioteket ska upplevas som en attraktiv resurs som ständigt förbättras för att uppfylla behoven hos studenter, forskare, personal och övriga användargrupper (Gävle högskola)

Verksamhet och inriktning

Även om biblioteken inte genomgående beskrivs som en del av kärnverksamheten vittnar verksamhetsplaner och liknande dokument om att biblioteken i hög grad involveras i forsknings- och undervisningsprocessen. Inte minst visar verksamhetsinriktningen att bibliotekens tjänstutbud anpassats till undervisningens och forskningens aktuella behov.

När Statskontoret i början av 1970-talet utredde de vetenskapliga bibliotekens organisation konstaterades att ett forskningsbiblioteks främsta uppgift var att, som serviceinrättningar, svara för bibliotekservice till utbildning och forskning vid högskolan, med tyngdpunkt på

forskningssidan. Universitetsbiblioteken i Uppsala, Lund och Göteborg hade en likartad organisation med avdelningar för:

- administration med bokvård
- låneexpedition
- svenskt tryck
- utländskt tryck
- katalogisering och katalogframställning
- handskrifter

Aktuella organisations- och verksamhetsplaner visar att det skett en förskjutning från samlingar till tjänster. Kärnuppgiften att svara för den vetenskapliga informationsförsörjningen har ändrat karaktär. Organisationsplanerna varierar med hänsyn till lärosätets tradition och storlek. Organisationen vid de äldre universitetsbiblioteken, med stora historiska samlingar, skiljer sig i flera avseenden från de bibliotek som tillkommit senare, liksom från de stora specialhögskolornas. Men likheterna är ändå större än skillnaderna. Verksamheten organiseras idag under bland annat följande rubriker:

- Informationsförsörjning
- Lärande- och forskarstöd
- Digitala tjänster
- Webb och media/kommunikation
- Publiceringsstöd
- Pedagogisk utveckling
- IT-funktion
- Kundservice

Ett nyckelord är "informationsförsörjning". I begreppet kan ingå tekniska lösningar och system, digitala tjänster och digitalisering, pedagogiskt stöd i sökprocessen, publiceringsstöd, förvärvsfrågor och bib-

lioteket som informationsmiljö. Inte minst lyfts bibliotekslokalerna fram som en viktig komponent i lärprocessen. Öppethållande och bemaning anpassas så långt möjligt till studenternas behov. Ombyggnad/omdisponeringar görs för att bättre tillgodose behovet av eluttag och datorarbetsplatser. Till exempel pågår en omfattande renovering och omdisponering vid universitetsbiblioteket i Stockholm. Vid universitetsbiblioteket i Uppsala har magasin gjorts om till öppna samlingar och förändringar i entréplan planeras i syfte att underlätta tillgängligheten. Det finns också en strävan att utveckla användarvänliga tekniska lösningar och att utveckla tjänster som medger en ökad grad av självbetjäning. Något som i sin tur resulterar i ett minskande antal referensfrågor. Med anledning av det ökande utnyttjandet prioriteras förvärv av e-resurser framför tryckta medier. Det finns ett allt större inslag av efterfrågade inköp (PDA).

En betydande andel av resurserna avsätts för pedagogiska insatser i syfte att verka för en höjd informationskompetens hos studenter, lärare och forskare. Med informationskompetens avses bland annat kännedom om informationsprocesserna, kunskap om söksystem och förmåga att kritiskt granska och värdera information. Till exempel omfattar undervisningsverksamheten vid Uppsala universitetsbibliotek ungefär fem universitetslärtjänster. Även skriarverkstäder drivs ofta i bibliotekets regi. Där erbjuds instruktion i akademiskt skrivande. Dessutom erbjuds särskilt stöd för distansstuderande. Till exempel vid högskolebiblioteket i Gävle erbjuds även folkbiblioteken i länet särskild utbildning i lärandestöd till distansstuderande. Kontaktbibliotekarier, med uppgift att fungera som kontaktyta gentemot institutionerna har blivit ett viktigt inslag.

Vetenskaplig publicering

Sedan mitten av 1990-talet har biblioteken blivit allt viktigare aktörer för publicering av lärosätets forskningsresultat, till exempel avhandlingar, rapporter, artiklar och uppsatser. Forskningsfinansiärernas krav på Open Access-publicering har bidragit till att lärosätenas egen publicering ökat i omfattning. Beroende på omfattningen av den forsk-

ning som bedrivs vid lärosätet svarar nu flertalet högskolebibliotek för en mer eller mindre omfattande förlagsverksamhet och för det öppna arkivet.

Många bibliotek har ett tydligt uppdrag, genom instruktion eller rektorsbeslut, att svara för publiceringsverksamheten. Till exempel finns vid Linköpings universitet en särskild instruktion enligt vilken publikationsdatabasen inordnas i det elektroniska förlaget, LiU E-press. Bibliotekschefen har i uppdrag att ansvara för förlaget i egenskap av förlagschef. Enligt rektorsbeslut har biblioteket vid Stockholms universitet helhetsansvar för universitetets publiceringsstöd. I Örebro universitets policy för Open Access-publicering anges att universitetsbiblioteket ska ansvara för att publicerade forskningsresultat ska göras fritt tillgängliga i tidskrifter eller i öppna arkiv samt att alla forskningspublikationer ska registreras i DiVA och att doktorsavhandlingar bör publiceras i fulltext i DiVA. Linnéuniversitetet har i uppdrag att ansvara för lärosätets publiceringsdatabas och att erbjuda stöd i frågor kring publicering, bibliometri, Open Access samt i frågor kring bevarande och tillgängliggörande av forskningsdata. Vid universitetsbiblioteket i Uppsala finns en särskild produktionsenhet för framställning av bland annat avhandlingar. Under 2012 producerades 348 avhandlingar samt 36 övriga monografier. Biblioteket svarar också för förvaltning och utveckling av DiVA. Ett trettiotal lärosäten och andra institutioner använder DiVA för registrering och publicering av forskningspublikationer Open Access. Parallellt pågår, som nämnts, ett utvecklingsarbete vid KB att utveckla SwePub att på nationell nivå fungera som heltäckande källa för analyser och jämförelser av den forskning som bedrivs vid landets lärosäten.

Publicering och publiceringsstöd har således blivit en gängse uppgift för högskolebiblioteken. I den officiella forskningsbiblioteksstatistiken saknas emellertid redovisning av den totala omfattningen. En omläggning av statistiken kan förväntas, men det kräver ett noggrant förberedelsearbete.

5

6

Rudolf von
Ems
Weltchronik

Palmyra
Tam.

[illegible]

Van der Voort-Holwerdt

1111

[illegible][illegible]

100

Journal of Management Education

1990

100

10

10

10

[illegible]

2

10

10

100

CHRISTOPH G.

1

10

CHRISTOPH WEIDTIZ

10

11

Sammanfattande bedömning

Stora – och snabba – förändringar av högskolebibliotekens verksamhet har skett under en ganska kort tidsrymd. I en tid av snabba förändringar finns en risk att helhetssynen och de mer långsiktigt principiella frågorna tappas bort. Högskolebiblioteken spelar en viktig roll för den högre utbildningens informationsförsörjning – såväl kortsiktigt som på lång sikt. Mot bakgrund av hur omvärldsförändringar, framför allt teknikutvecklingen, påverkat förutsättningarna för biblioteksverksamheten syns det angeläget att statsmakterna låter genomföra en övergripande bedömning och analys av högskolebibliotekens roll och verksamhet. Nedan ges exempel på några områden som särskilt bör uppmärksammas.

Från lärdomstempel till social arena

Högskolebibliotekens största användargrupp – studenterna – ägnas generellt inte något stort utrymme i budget- och forskningspropositioner. Däremot tar de stor plats i biblioteken. Det är studenterna som är högskolebibliotekens största användargrupp och som fyller bibliotekslokalerna. De läsesalar som tidigare var forskarnas har övertagits av studenterna, medan forskarna dragit sig tillbaka till sina forskarrum, varifrån de har tillgång till bibliotekets hela utbud av elektroniska informationsresurser. Generellt bedrivs biblioteksverksamheten i dag i förhållandevis nya, välutrustade och specialdesignade lokaler. Vid universitets- och högskolebibliotek av äldre datum har man så långt det är möjligt försökt att öppna och anpassa lokalerna för att tillgodose studenternas behov av läsplatser, grupprum och eluttag för datorer.

Högskolebiblioteken fungerar i dag som studenternas läs- och arbetsplats, med tillgång till allehanda informationstjänster, utrustning för kopiering och utskrifter m m. Där finns personal som kan hjälpa till med allt från kvalificerad informationssökning till krånglande kopieringsapparater. I anslutning till biblioteket finns inte sällan en skrifvarverkstad, som erbjuder undervisning i akademiskt skrivande. Högskolebiblio-

teket har blivit en förlängning av klassrummet och föreläsningssalen. Biblioteket har även etablerat sig som högskolans utan jämförelse viktigaste sociala arena.

Det kan synas motsägelsefullt att biblioteken utnyttjas i sådan omfattning trots att tillgången till information inte längre är begränsad till det fysiska rummet något som reser frågan, vad det är som gör att biblioteket har en sådan dragningskraft. Skulle en stor hangar med läsplatser, eluttag, kaffeautomat samt en askkopp utanför entrén ha samma dragningskraft? Förmodligen inte. Det rum som omger informationsresurserna saknar knappast betydelse. Men det handlar förmodligen om kombinationen form och innehåll, dvs. trivsamma, centralt belägna och ändamålsenliga lokaler med ett kvalificerat utbud av tjänster, inklusive kompetent personal.

Sammantaget har de senaste cirka tjugo årens satsningar på utbyggnad av högskolebiblioteken varit framgångsrik. Däremot bör man inte bortse från risken att bibliotekslokalerna blir ett besparingsobjekt, när färre studenter tas emot och anslagen därmed minskar.

Det kan finnas anledning för högskolebiblioteken att tydligare försöka förklara biblioteksrummets funktion, och få gehör för att bibliotekslokalerna inte ska ses som en overhead-kostnad utan som en väsentlig del av undervisningen.

Det tryckta ordet

Sammantaget hyser universitets- och högskolebiblioteken betydande fysiska samlingar. Enligt 2012 års statistik finns cirka 51 miljoner fysiska medier vid landets forskningsbibliotek³⁹. Men tillväxten av tryckta och andra fysiska dokument har avtagit. Den andel av anslagen som används för inköp av tryckta medier har under senare år sjunkit konstant, medan kostnaderna för inköp av e-medier visar en stigande kurva. Användningen av e-resurser har stadigt ökat och överstiger vida utlåningen av fysiska dokument. En utveckling som knappast ännu kan anses avslutad.

Frågan är om utvecklingen nu kommit till den brytpunkt, då det finns anledning att överväga hur högskolebiblioteken mer långsiktigt ska förhålla sig till det tryckta materialet, huruvida detta är en lokal fråga eller om situationen kräver ett gemensamt förhållningssätt. Det är det enskilda högskolebiblioteket som nu har att förhålla sig till att utrymmeskrävande tryckta samlingar utnyttjas allt mindre. Frågan har olika relevans beroende på det enskilda bibliotekets tradition, inriktning, ålder och uppdrag. Den berör således inte i första hand bibliotekens historiska samlingar, utan avser framför allt de stora halvgamla bestånden av 1900-talslitteratur som ännu inte fått kulturarvsstatus. Frågan gäller förstås även hanteringen av de senaste årens utgivning och inte minst hur biblioteken framöver ska förhålla sig till förvärv av tryckt material.

Förvärvssamverkan har varit en mycket central fråga för de vetenskapliga biblioteken. Accessionskatalogen är ett exempel på en tidigare samverkanslösning. Ansvarsbibliotekssystemet är ett exempel på en centralt beslutad och finansierad lösning. Det grundläggande motivet för förvärvssamarbete har varit att säkra en fullödig nationell informationsförsörjning. Sett över tid är det påfallande att samverkan kring gallring och bevarande har hanterats mer lättsinnigt. Utgallring har snarast betraktats som en lokal angelägenhet.

Det är knappast rimligt att varje enskilt högskolebibliotek ska åläggas att härbärgera ett stort passivt bokbestånd, samtidigt som lokalyta behöver frigöras för nya behov. Men den utveckling som pågått under en följd av år aktualiserar frågan; hur säkra den framtida tillgången till den svenska tryckproduktionen samt även den äldre utländska vetenskapliga litteraturen. Lågfrekvent utnyttjat tryckt material behöver inte bevaras av samtliga. Men för att säkra att inte för forskningen viktigt material försvinner torde någon form av samverkan kring gallring och bevarande vara nödvändig. De tankegångar som under 1950-talet framfördes av Carl Björkbom, och som tidigare refererats, om att samordning även borde avse gallring och att ett gemensamt depåbibliotek för sällan efterfrågad litteratur vore önskvärt, saknar inte aktualitet. Den närmast till hands liggande lösningen vore att utvidga depå-

bibliotekets i Umeå uppdrag att fungera som centralmagasin även för forskningsbiblioteken. Där finns upparbetade rutiner. Beståndet har sedan starten registrerats i Libris och samlingarna utnyttjas redan i stor utsträckning av studenter och forskare.

Men det är också möjligt att traditionella lösningar kan vara på väg att spela ut sin roll. Förutsättningarna för att säkra tillgängligheten till mindre frekvent utnyttjat tryckt material kan komma att förändras radikalt. Digitalisering skulle, på sikt, kunna minska behovet av magasinlösningar. En storskalig och planmässig digitalisering är emellertid resurskrävande och kan knappast genomföras utan särskilda satsningar. Den kräver också ett stort mått av samordning.

Den framtida tillgången till äldre tryckt material bör ses som en viktig komponent i en nationell informationsförsörjningsstruktur och bli föremål för utredning och närmare analys.

Plikt – förmån eller börda

Problematiken berör även det nuvarande systemet med pliktleveranser av svenskt tryck. Sedan 1978 fördelas pliktexemplar till sex universitetsbibliotek samt till KB. De bakomliggande motiven till nuvarande ordning var bland annat regionalpolitiska; att pliktexemplar skulle fördelas till de sex högskoleregionerna i syfte att underlätta för medborgarna, oavsett bostadsort, att ta del av hela den svenska tryckproduktionen. Från 1978 (SFS 1978:487) regleras att KB:s exemplar ska vara nationalexemplar och att universitetsbibliotekets i Lund exemplar ska vara nationellt reservexemplar. Samtidigt infördes gallringsrätt för övriga pliktleveransmottagare. Enligt regeringsbeslut år 2005 fastställdes att inga nya pliktleveransmottagare skulle tillkomma.

Systemet med pliktleveranser vilar på en lång tradition. KB har sedan 1661 mottagit pliktleveranser. Under 1690-talet kom universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund att omfattas av systemet. Göteborgs stadsbibliotek blev pliktmottagare år 1921 och Umeå stadsbibliotek år 1950. År 1978 tillkom universitetsbiblioteken i Linköping och i Stockholm⁴⁰.

Även om pliktleveranserna orsakat merarbete för de mottagande biblioteken, har de ändå betraktats som en förmån. Det har också förekommit önskemål från icke pliktmottagande bibliotek om att bli inkluderade i systemet. Synen på pliktleveranserna som en förmån är nu mindre samstämmig. Det förändrade synsättet ska förstås ses mot bakgrund av de senaste årens utveckling mot en minskande användning av tryckt material. Och att värdet av pliktleveranserna därför inte längre bedöms stå i rimlig proportion till hanteringskostnaderna. Möjligen kan det också ifrågasättas huruvida de regionalpolitiska motiv som fanns bakom 1978 års beslut fortfarande är giltiga.

Sammantaget finns det anledning att överväga om nuvarande antal pliktexemplar tjänar sitt syfte, i vilken omfattning exemplaren kommer till användning och vilken roll pliktexemplaren spelar för tillgängliggörandet av den svenska tryckproduktionen.

Teknikens möjligheter och begränsningar

I teknisk mening har tillgången till information blivit gränslös. Stora datamängder kan lagras och göras tillgängliga med ett knappptryck. Den digitala tekniken har öppnat nya möjligheter. Digitalisering av äldre material pågår vid ett antal högskolebibliotek. Digitalisering av avhandlingar sker bland annat vid universitetsbiblioteken i Stockholm och i Umeå. Delar av det offentliga trycket har digitaliserats, exempelvis SOU, där digitaliseringen ombesörjs av KB. I de fall den upphovsrättsliga skyddstiden gått ut kan materialet göras fritt tillgängligt via nätet. Detta gäller även material som inte omfattas av detta skydd, till exempel offentligt tryck och myndighetspublikationer.

För närvarande pågår utvecklingsarbete både vid enskilda högskolebibliotek och vid KB. Till exempel utvecklas vid KB den digitala plattformen Mimer, som ska hantera inleverans och bearbetning av digitalt material, med fokus på e-plikt. Vid universitetsbiblioteket i Uppsala utvecklas en plattform för digitalisering, Alvin. Systemet ska bland annat erbjuda samarbetslösningar för arkivering.

Sedan några år bedrivs inom Riksarkivet det så kallade Digisam-projektet. Intressenterna är i första hand de kulturarvsinstitutioner som sorterar under kulturdepartementet. Kopplingen mellan Digisam och högskolebiblioteken är svagare. Inom KB:s inflytandestruktur finns en särskild expertgrupp för digitalisering, med representanter från olika typer av bibliotek. I expertgruppens uppdrag ingår bland annat att ha en strategisk överblick, kartlägga digitaliseringsprojekt samt att ge råd och rekommendationer avseende standard för inskanning, registrering, metadata, bevarande och tillgänglighet.

Ökad digitalisering innebär inte med automatik ökad tillgänglighet. Material som är upphovsrättsskyddat får inte fritt göras tillgängligt på nätet. Digitalisering begränsas i sådana fall snarast till en bevarande-åtgärd. Ett aktuellt exempel är KB:s digitalisering av svensk dagspress. Mikrofilmstekniken är under avveckling. KB har därför beslutat att upphöra med mikrofilmningen. Sedan några år pågår en försöksverksamhet, Digidaily, med digitalisering av svensk dagspress. Det material för vilket skyddstiden gått ut (enligt KB:s tolkning, tidningar tryckta före 1862) kan göras fritt tillgängligt. Den digitala versionen av senare dagstidningar kommer endast att kunna läsas på plats, dvs. på KB. Det redan mikrofilmade materialet finns förstås tillgängligt som tidigare. Ny teknik innebär här, åtminstone initialt, inte en ökad utan snarare en begränsad tillgänglighet. KB har initierat och verkar för en lösning med så kallade avtalslicenser, ett avtal som innefattar alla upphovsmän på området, även sådana som inte är medlemmar i organisationen.

Det återstår således en rad frågor att lösa. Digitalisering i större skala är kostsam. De resurser som hittills tilldelats av statsmakterna har varit tillfälliga, till exempel Access-medlen. Anslaget var en arbetsmarknadspolitisk satsning som innebar att kulturarvsinstitutioner perioden 2004-2009 kunde få medel för digitaliseringsinsatser. Frågor kring samordning om bland annat urval, liksom frågan om långtidsbevarande och tillgänglighet, skulle behöva en enhetlig lösning.

Ett samlat grepp, eller om man så vill en nationell strategi, kring digitalisering av forskningsbibliotekens samlingar vore således önskvärd.

Forskningsinformation som handelsvara

Teknikutnyttjandet har också i andra avseenden blivit en kostsam affär för biblioteken. Kommersiella aktörer, som nu förfogar över merparten av de vetenskapliga tidskrifterna, har gjort forskningsresultat till en handelsvara. Biblioteken har under en följd av år tvingats betala allt högre priser för e-tidskrifter och andra e-resurser, vilket i sin tur slukat en allt större andel av anslagen. Det som kanske väcker mest anstöt är att forskning och forskningsresultat som bekostats med offentliga medel måste köpas tillbaka från de kommersiella leverantörerna. Ett motdrag från bibliotekens sida har varit att driva på utvecklingen av Open Access. Programmet Open Access drivs av KB och är en plattform för samverkan mellan svenska lärosäten och forskningsfinansiärer. Forskningsfinansiärer som Vetenskapsrådet och Riksbankens jubileumsfond ställer numera krav på Open Access-publicering. På längre sikt förväntas Open Access innebära minskad förlagsdominans. Men vägen dit kan bli lång och man ska inte underskatta motpartens uppfinningsrikedom vad gäller att konstruera nya affärsmodeller.

Gemensam upphandling av licenser av olika e-resurser görs sedan mitten av 1990-talet genom det så kallade BIBSAM-konsortiet. Tjänsten har varit uppskattad och innebär en arbetsbesparing för de enskilda biblioteken, men också för leverantörerna. Den samlade upphandlingen bedöms ha bidragit till fördelaktigare priser, än vad som skulle ha varit fallet om varje bibliotek hade svarat för sin egen upphandling. På årsbasis uppgår licenskostnaden för den samlade upphandlingen i KB:s regi till drygt 260 miljoner kr, vilket är en avsevärd del av forskningsbibliotekens medieanslag (397 miljoner kr år 2012). Vid sidan av prissättningen finns dock även invändningar mot avtalskonstruktionen. Nuvarande villkor innebär generellt att utnyttjandet av licensmaterialet är begränsat till respektive lärosätes forskare och studenter. Möjligheten att förmedla materialet som fjärrlån är begränsad. Inom styrgruppen för BIBSAM-konsortiet har man behandlat frågan om avtalsprinciper, bland

annat villkoren kring leverans av metadata och parallellpublicering. Ett annat omvittnat problem är kurslitteratur i form av e-böcker. Licensen medger ett visst antal nedladdningar. När dessa är förbrukade måste en ny licens lösas. För vissa, ofta mycket efterfrågade, titlar kan pris-sättningen vara så orimlig att biblioteket tvingas avstå från att förnya licensen och i stället låta studenterna samsas om den tryckta versionen.

Förslag om att träffa avtal om en samlad nationell licens har emellanåt framförts, med den isländska modellen som förebild. Något som dock bedömts som orealistiskt med hänsyn till Sveriges betydligt större befolkning och högskolesektor. Även om Sverige, i förhållande till Island, är en stor nation, är Sverige en för liten aktör för att utöva tillräckligt starka påtryckningar på de kommersiella aktörerna. En sådan aktion skulle förmodligen kräva ett världsomspännande deltagande från den akademiska världen. En sådan "revolverpolitik" har tidigare tillämpats med framgång⁴¹. En samlad internationell aktion vore inte utesluten, men torde vara svår att åstadkomma. Den närmast till hands liggande aktionen vore en än kraftfullare satsning för att påskynda utvecklingen av Open Access – nationellt och internationellt. KB:s styrgrupp för Open Access har tidigare påtalat behovet av en nationell policy för Open Access. Regeringen har gett Vetenskapsrådet i uppdrag att utforma nationella riktlinjer om öppen tillgång till vetenskaplig information.

För biblioteken har den gemensamma upphandlingen av allt att döma inneburit fördelaktigare villkor. Det kan ändå finnas anledning att göra en mer ingående utvärdering av modellen; formerna för upphandling, avtalskonstruktionen samt jämförande analyser med situationen i övriga jämförbara länder, till exempel grannländerna.

Nationella uppgifter och lokala

Samordning inom ett decentraliserat biblioteksväsende innebär ofta en balansgång. Intressekonflikter mellan centrala och lokala aktörer finns – och har funnits. Högskolebibliotekens starkare anknytning till moderorganisationen kan ha bidragit till att synen på biblioteken som

delar i ett nationellt nätverk blivit svagare. Men vad som kanske i än högre grad bidragit till en svagare helhetssyn torde vara avsaknaden av tydliga avgränsningar om vad som, från tid till annan, bör betraktas som nationella respektive lokala biblioteksuppgifter.

Problemet är inte nytt. Det har emellanåt uppmärksammats, till exempel av Statskontoret som i sin utredning (1973) pekade på behovet av att definiera vad som är nationella respektive lokala uppgifter. Enligt Statskontorets bedömning borde långsiktig planering, internationellt samarbete, bibliografisk dokumentation och administrativ rationalisering skötas nationellt. Men Statskontoret påtalade även att definitionen inte är statisk, utan fortlöpande bör omprövas. Också BIDOK/SINFDOK-utredningen gjorde ett försök att definiera vad som är nationella uppgifter. Till området borde, enligt utredningen, hänföras: nationalbibliografiska uppgifter, långsiktig planering som underlag för utformningen av en nationell informationsförsörjning samt forskning och utveckling, till exempel datatekniska frågor. Beträffande vem som skulle ansvara för vad utpekade utredningen en rad centrala aktörer såväl inom som utanför biblioteksområdet.

KB:s nationalbibliografiska uppgifter torde betraktas som en självklarhet. Libris-systemet har befast sin ställning som en gemensam nationell angelägenhet. Enighet torde råda om att tjänster såsom mikrofilmning och senare digitalisering av svensk dagspress bör skötas av en (central) aktör.

Den snabba teknikutvecklingen har emellertid gjort avgränsningarna svårare. Ny teknik har möjliggjort lokala initiativ. Utvecklingsarbete som initieras och bedrivs lokalt, kan resultera i tjänster av gemensamt intresse för högskolebiblioteken. Ett aktuellt exempel är söktjänsten DiVA som utvecklats av universitetsbiblioteket i Uppsala. DiVA används nu av flertalet högskolebibliotek. Ett annat exempel är det fjärrlånesystem, Saga, som utvecklades vid Karolinska Institutets bibliotek, men som sedermera avvecklades. Problem som kan uppstå när tjänster utvecklas lokalt är att det inte finns en långsiktig garanti för drift och underhåll

av tjänsten. Lokala initiativ kan också komma att ersätta nationella lösningar och resultera i en fragmentisering av infrastrukturen.

Behovet av en nationell struktur för forskningens informationsförsörjning framhålls ofta i forskningspropositionerna. I begreppet informationsförsörjning ingår en rad komponenter, däribland bibliotekstjänster. Ställt i proportion till de belopp som avsätts för forskning är satsningarna på nationella informationsinfrastrukturer inom biblioteksområdet marginella. Uppbyggnad och utveckling av infrastruktur inom biblioteksområdet har i stor utsträckning skett inom KB:s samordningsuppdrag och inte sällan genom lokala initiativ. Satsningen på Libris-systemet som sjösattes i början av 1970-talet har inte följts av någon liknande storskalig satsning. Det är knappast så att behovet av samlade grepp har minskat. Tvärtom finns områden där en nationell strategi vore synnerligen önskvärd. Till exempel digitalisering. Statsmakternas svala intresse för mer omfattande infrastrukturella satsningar inom högskolebibliotekssektorn kan, åtminstone delvis, förklaras av avsaknaden av tydligt formulerade krav och önskemål; att högskolebiblioteken helt enkelt haft svårt att formulera en gemensam hållning.

Högskolebiblioteken bör formulera en gemensam strategi avseende vilka infrastrukturella satsningar som bör genomföras i syfte att stärka informationsförsörjningen inom högre utbildning och forskning, vilka satsningar som bör prioriteras samt vilka uppgifter som bör hanteras nationellt respektive lokalt.

KB:s uppdrag

Sedan 1988 har KB, vid sidan av sina nationalbiblioteksuppgifter, haft uppdraget att svara för nationell samordning och planering, utveckling inom forskningsbiblioteksområdet samt för drift och underhåll av Libris-systemet. KB har under de år som man haft uppdraget initierat och drivit en rad för forskningsbiblioteken gemensamma frågor. År 2011 utvidgades KB:s samordningsuppdrag till att även omfatta övriga bibliotek som finansieras av offentliga medel. Det centrala uppdraget är nu placerat vid en myndighet inom biblioteksområdet, till skillnad

från föregångaren DFI. En ofta förekommande invändning mot DFI var att myndigheten saknade biblioteksanknytning. Detta innebär inte att placeringen inom KB varit invändningsfri. Något som delvis kan hänga samman med den tidigare nämnda balansgången centralt - lokalt. En invändning som förekommer är att det budgetmässigt inte finns någon avgränsning mellan nationalbiblioteksuppgifterna och samordningsuppgifterna.

Enligt regleringsbrevet är endast en marginell andel av KB:s anslag öronmärkta. Till exempel anslaget (10,13 miljoner kr) för fjärrlåne-kompensation. Därtill kommer de medel för lånecentralsverksamheten som överfördes från Kulturdepartementet när KB:s uppdrag utvidgades. I samband med att detta uttrycktes en oro från forskningsbibliotekshåll att detta skulle kunna ske på bekostnad av det befintliga uppdraget. Det kan vara förenat med vissa svårigheter att fungera som nationalbibliotek och samtidigt svara för service och tjänster som riktas till externa aktörer. Många uppgifter går knappast att renodla. Till exempel torde det, vad avser Libris-systemet, vara svårt att göra en avgränsning av vad som är internt respektive externt.

Enligt instruktionen (SFS 2013:1050) ska KB inom sitt verksamhetsområde bland annat vara en resurs och främja den svenska forskningens kvalitet genom att tillhandahålla en effektiv forskningsinfrastruktur, ha nationell överblick och främja samverkan och utveckling, svara för den officiella biblioteksstatistiken, svara för det nationella bibliotekssystemet Libris och verka för en utveckling och samordning av digitala tjänster och system inom biblioteksväsendet. I regleringsbrevet för 2014 anges att KB ska stödja Vetenskapsrådet med att utforma nationella riktlinjer för öppen tillgång till information. KB ska också i samarbete med Vetenskapsrådet och med SUHF vidareutveckla databasen SwePub.

Nationalbiblioteken har av tradition svarat för insamling och bevarande av den nationella tryckproduktionen samt för nationalbibliografiska uppgifter. Men det förekommer att nationalbibliotek har ett vidare uppdrag. KB har således en rad uppgifter som ligger utanför det som brukar anses som traditionella nationalbiblioteksuppgifter.

De invändningar som riktas mot KB från högskolebiblioteken torde i många fall ha sin förklaring i att KB:s samordningsuppdrag är underfinansierat. En nödvändig förutsättning för att skapa legitimitet för KB:s utvidgade uppdrag är att tillräckliga medel anvisas. En annan nödvändig förutsättning är att statsmakterna uttrycker en större samsyn om uppdragets innehåll och uppfattning.

Utred högskolebiblioteken

Inrättandet av ett biblioteksråd torde emellertid inte vara tillräckligt. Vad som dessutom fordras är en vittgående undersökning av hela det vetenskapliga biblioteksväsendet i landet för att komma fram till någon generalplan för litteraturförsörjningen. (Motion 1963 av herrar Keijer och Hamrin i Jönköping, om utredning rörande en upprustning av forskningsbiblioteken. Källa: BBL 1963, s. 168).

Som tidigare framkommit har forskningsbiblioteken berörts i en rad universitets- och högskoleutredningar. Däremot har forskningsbibliotekens samlade verksamhet mer sällan varit föremål för separata utredningsinsatser. Den hittills mest omfattande analysen gjordes av Statskontoret vid 1970-talets början. Analysen begränsades dock till de dåvarande stora allmänvetenskapliga biblioteken. BIDOK/SINFDOK-utredningen, som genomfördes några år senare, berörde i första hand frågan om en central myndighet för informationsförsörjningen. Den översyn som gjordes i samband med 1990 års högskoleutredning hade fokus på den kris som den ökade studenttillströmningen hade skapat för högskolebiblioteken. Den KB-utredning som tillsattes cirka tio år senare var just en KB-utredning. Sammantaget finns det, inte minst mot bakgrund av de senaste cirka tjugo årens utveckling, anledning att närmare utreda högskolebibliotekens verksamhet och förutsättningar. Det finns, som framgått, en rad såväl principiella som praktiska frågor som skulle behöva belysas mer ingående. Bland annat:

- Att belysa frågan om bibliotekslokalens betydelse för undervisningen, dess pedagogiska funktion samt betydelse för lärosätets studiemiljö.

- Att bedöma hur en långsiktig lösning för att säkra tillgången till det tryckta materialet bör utformas, inklusive en översyn av antalet pliktexemplar och huruvida de fortfarande tjänar sitt syfte.
- Att närmare analysera problematiken kring prissättning och avtalskonstruktion avseende kommersiella e-resurser, inklusive en utvärdering av formerna för upphandling.
- Att bedöma vilka nationella insatser som krävs för att utveckla och stärka publicering av forskningsresultat i Open Access.
- Att dra upp riktlinjer för ett nationellt program för digitalisering av forskningsbibliotekens samlingar, inklusive frågor rörande långsiktigt bevarande och tillgängliggörande samt en bedömning av vilka resurser som krävs.
- Att i samarbete med de olika aktörerna formulera en samsyn o vad som bör betraktas som nationella uppgifter respektive lokala i syfte att främja samarbete och undvika konkurrens i frågor rörande utvecklingen av en nationell infrastruktur.
- Att göra en bedömning av vilka resurser som krävs för att KB ska kunna motsvara de krav och förväntningar som ställs på en central biblioteksmyndighet med samordnings-, samverkans- och utvecklingsansvar.

Noter

1. SOU 1965:11.
2. SOU 1973:2.
3. SOU 1959:45
4. Universitetskanslersämbetet, Årsrapport 2013.
5. LIBRIS, Statskontoret, 1972.
6. SOU 1977:71.
7. SOU 1924:7.
8. Ds U 1983:11.
9. SOU 1984:23.
10. SOU 1992:1.
11. SOU 1977:71.
12. DFI 1983:1.
13. DFI 1981:2
14. PM 1993-06-26.
15. Björkbom, Svensk Tidskrift: 40, s. 320-327.
16. Nilsson, Att bryta ny marc, 2012, s. 19-32.
17. Bachman, Att bryta ny marc, 2012, s. 65.
18. Mikrofilmning av den svenska dagspressen, 1972, dnr 16/70-5.
19. Databehandling i forskningsbibliotek, 1965.
20. LIBRIS, Statskontoret, 1972.
21. Att bryta ny marc, s. 54-59.
22. SOU 1947:75.
23. SOU 1958:32.
24. De vetenskapliga biblioteken. Organisation och administration. Statskontoret, 1973.
25. SOU 1977:71.
26. SOU 1992:1.

27. SOU 1992:72.
28. Studenternas bibliotek, Kungl. biblioteket, 1996.
29. SOU 1924:7.
30. SOU 1947:75.
31. Vetenskaplig information. PM 1963:4.
32. SOU 1977:71.
33. SOU 1987:60.
34. Tidigare försök har gjorts för att utveckla system för datorbaserad forskningsinformation: NYTTFO-projektet i slutet av 1980-talet och SAFARI i början av 2000-talet. Försöken har inte fullföljts framför allt på grund av otydlighet beträffande tjänster och målgrupp. Hagerlid, Att bryta ny marc s. 179-195.
35. Den folkbiblioteksmyndighet som inrättades 1913 hade sin hemvist inom Skolöverstyrelsen fram till 1974. Som en följd av 1974 års kulturpolitik och tillkomsten av Statens kulturråd flyttades biblioteksuppgifterna till den nya myndigheten.
36. SOU 2003:129
37. UKÄ, årsrapport 2013.
38. Vägar för kunskap – behov av en gemensam strategisk nyorientering för högskolorna och deras bibliotek. SUHF, 2003.
39. Avser bestånden vid högskole- och övriga forskningsbibliotek 2012.
40. Larsson, s. 29-43.
41. På 1930-talet initierade IFLA en motaktion mot tidskriftsförlagen och hotade med massuppsägning av tidskriftsabonnemang. Förläggarna sänkte då sina utlandspriser. Vid IFLA-mötet 1953 diskuterades möjligheten till en liknande aktion. Kleeberg, BBL 1953, s. 326.

Källor och litteratur

Offentligt tryck

SOU 1924:7, Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek.

SOU 1947:75, 1945 års universitetsberedning, III
Universitetsbiblioteken, universitetsinstitutionerna m.m.

SOU 1958:22, Forskningens villkor och behov.
1955 års universitetsutredning.

SOU 1959:45, Universitet och högskolor i 1960-talets samhälle.
1955 års universitetsutredning VI.

SOU 1965:11, Utbyggnaden av universitet och högskolor.

SOU 1973:2, Högskolan. Betänkande av 1968 års
utbildningsutredning.

SOU 1977:71, Vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning.

SOU 1984:23, Folkbibliotek i Sverige.

SOU 1987:60, Informationsförsörjning för vetenskap och teknik.

SOU 1992:1, Frihet, ansvar, kompetens – grundutbildningens
villkor i högskolan.

SOU 1992:72, En kreativ studiemiljö. Högskolebiblioteket som
pedagogisk resurs.

SOU 2003:129, KB – ett nav i kunskapssamhället.

Ds U 1983:11, Folkbibliotekens service till högskolestuderande.
Rapport från en arbetsgrupp inom folkbiblioteksutredningen.

Propositioner

Prop. 1967:1, bil. 10.

Prop. 1975/76: 9, Reformering av högskoleutbildningen

Prop. 1992/93:170, Forskning för kunskap och framsteg

Prop. 1994/95:100, bil. 9

Prop. 1996/97:5, Forskning och samhälle

Prop. 2000/01:3, Forskning och förnyelse.
Prop. 2004/05:80, Forskning för ett bättre liv.
Prop. 2009/10:3, Tid för kultur.
Prop. 2009/10:149, En akademi i tiden.
Prop. 2012/13:10, Forskning och innovation.

Litteraturförteckning

Ansvarsbibliotek: Ett system för nationell informationsförsörjning (DFI publikation 1983:1).
Att bryta ny marc, Libris 40. – En jubileumsskrift. Kungliga biblioteket, 2012.
Avgifter för fjärrlån. PM 1993-06-26 angående förändring av BIBSAM:s riktlinjer för avgiftsbeläggning. Kungl. biblioteket
Bibliotek 2012. Kungl. biblioteket, 2013.
Björkbom, Carl, Sambibliotek – världsbibliotek, Svensk Tidskrift 40: s. 320-327.
Databehandling i forskningsbibliotek. Preliminär rapport avgiven av en av Universitetskanslersämbetet tillkallad kommitté. 1965.
De vetenskapliga biblioteken. Organisation och administration. Statskontoret. 1973.
Forskningsberedningens PM 1963 Nr 4, Vetenskaplig information.
Francke, Helena, Publicera! Svenska forskningsbiblioteks arbete med publiceringsfrågor. Svensk biblioteksförning. 2013.
Gellerstam, Göran, Kvalitetsutveckling och kvalitetsmodeller. En förstudie. Högskoleverkets rapportserie 2006:6 R.
Huvudmannaskapet för stifts- och landsbiblioteken. Statskontoret, 1970. Dnr 593/67.
Kleberg, Tönnes, De vetenskapliga biblioteken. Föredrag vid SAB:s årsmöte 1953. BBL 1953, s. 324-329.
Larsson, Boel, Från censurinstrument till stöd för forskningen. Biblis 2011/55.

LIBRIS - ett informationssystem för bibliotek. Statskontoret. 1972.
Dnr 451/69-5.

Mark, Niels, Problemer og omkostninger i forbindelse med bogmagasiner og bogpleje. Skandiaplanen skriftserie 2, 1976.

Mikrofilmning av den svenska dagspressen. Statskontoret. 1972.
Dnr16/70-5.

Olsson, Lena, Det datoriserade biblioteket. Maskindrömmar på 1970-talet. (Diss.) 1995.

Palme, Olof, Kulturpolitikens värderingar. BBL 1969, s. 695-701.

Ramström, Dick, Information till varje pris - om avgiftsbeläggning av informationsservice. DFI 1981:2.

Studenternas bibliotek. Slutrapport, Studenternas bibliotek: en analys av högskolebibliotekens utveckling. Kungl. biblioteket, 1996.

Tottie, Thomas. Forskningsbiblioteksrådet. BBL 1970, s. 292-294.

Tynell, Lars, Läroverksbibliotekens äldre samlingar. Skolöverstyrelsen, 1962.

Universitets- och högskolebibliotek i förändring.
Svensk Biblioteksörening, u.å.

Universitetskanslersämbetet. Universitet och högskolor.
Årsrapport 2013.

Willers, Uno, Med 70-talet som riktmärke. Forskningsbiblioteken 1962/63. Föredrag vid SAB:s årsmöte i Gävle, BBL 1963 s. 453-460.

Vägar för kunskap - behov av en gemensam strategisk nyorientering för högskolorna och deras bibliotek. Rapport till SUHF:s styrelse och förbunds församling från en arbetsgrupp, september 2003.

Styr- och strategidokument - ett urval

Luleå tekniska universitet. Universitetsbiblioteket/LRC:s
Vision & strategi, 2012-11-30.

Verksamhetsplan för Umeå universitetsbibliotek 2013.

Mittuniversitetet. Universitetsbiblioteket. Lärande- och resurscentrum.
Vision & mål 2011-2014.

Högskolan i Dalarna. Vision och övergripande mål 2010-2015.
Högskolan i Dalarna. Strategisk handlingsplan 2010-2011.
Högskolan i Gävle. Verksamhetsplan 2014. Biblioteket.
Högskolan i Gävle. Bibliotekets utveckling från boksamling till kunskapscentrum 2013.
Uppsala universitetsbiblioteks verksamhetsberättelse 2012.
Mål och strategier för Uppsala universitetsbibliotek 2013.
Karlstads universitet. Strategisk plan för Karlstads universitet 2012-2015.
KTH. Verksamhetsuppdrag till skolan för teknikvetenskap, kommunikation och lärande (ECE) för 2013.
KTH:s policy för vetenskaplig publicering. 2011.
Södertörns högskola. Verksamhetsplan 2013.
Stockholms universitet. Stockholms universitetsbibliotek. Verksamhetsplan 2014.
Mälardalens högskola. Målsättning och uppdrag – biblioteket vid Mälardalens högskola. Antaget 2007.
Örebro universitet. Vision 2016.
Örebro universitet. Biblioteksråd vid Örebro universitetsbibliotek. 2013.
Örebro universitet. Policy för Open Access-publicering. 2012.
Linköpings universitet. Strategisk plan för informationsförsörjning 2011-2015.
Linköpings universitet. Instruktion för universitetsbiblioteket 2008.
Linnéuniversitetet. Årsberättelse 2012. Universitetsbiblioteket.
Biblioteksstyrelsen vid Linnéuniversitetet – uppdrag och sammansättning samt UB:s uppdrag. 2013.
Högskolan i Jönköping. Verksamhetsplan 2011.
Göteborgs universitet. Strategisk plan för Göteborgs universitetsbibliotek 2013-2015.
Arbetsordning vid Göteborgs universitet 2013.
Digitaliseringspolicy vid Göteborgs universitetsbibliotek. 2011.

Högskolan i Borås. Verksamhetsplan för Bibliotek & läranderesurser 2014-2016.

Högskolan i Halmstad mot 2020. Vision: Forsknings- och utbildningsstrategi.

Högskolan i Halmstad. Övergripande strategier för biblioteksverksamheten. 2010.

Lunds universitetsbibliotek. Verksamhetsberättelse 2012.

Lunds universitetsbibliotek. Strategisk plan 2009-2012.

Malmö högskola 2020. Strategisk plan.

Malmö högskola. Verksamhetsberättelse 2011. Bibliotek och IT.

Intervjuer och samtal

Luleå tekniska universitet, Jenny Samuelsson

Mittuniversitetet, Morgan Palmqvist

Högskolan i Gävle, Maivor Hallén, Egon Nilsson, Katarina Lenárd Hedin, Malin Almstedt Jansson, Jenny Ericsson samt Maj-Britt Johansson (rektor)

Uppsala universitet, Lars Burman

Stockholms universitet, Wilhelm Widmark, Anders Söderbäck

Kungl. Tekniska högskolan, Mats Herder

Kungliga biblioteket, Gunilla Herdenberg, Christina Jönsson Adrial, Maria Hedenström, Christine Wallén, Maria Kadesjö

Södertörns högskola, Karin Grönvall

Mälardalens högskola, Annsofie Oscarsson

Linnéuniversitetet, Catta Torhell, Lotta Gustafsson, Ingrid Bergman, Jonas Barck, Helena Carlsson Juhlin, Ida Henriksson

Medlemskap och förmåner 2014

Svensk biblioteksförening förenar, engagerar, bevakar, utvecklar och synliggör

Vår bibliotekssyn

Bibliotek är en resurs som ger alla fri tillgång till information, kunskap och kultur och som inspirerar till att ta del av det. Därmed ges människor möjlighet att använda sin demokratiska rättighet att utvecklas, tänka, tala och skriva fritt. Svensk biblioteksförening vill se en värld där alla människor har tillgång till bibliotek i livets olika skeenden.

En pådrivare för bättre bibliotek

Svensk biblioteksförening driver på för angelägna bibliotek av högsta kvalitet. Vi arbetar på våra medlemmars uppdrag för att öka kunskapen om bibliotekens uppgifter och funktioner samt för att stärka bibliotekens förutsättningar och möjligheter. Det gör vi bland annat genom att verka för ändamålsenlig lagstiftning och finansiering och genom att sprida kunskap om bibliotekens verksamhet och effekter, till exempel genom faktamaterial, undersökningar och rapporter samt genom utdelning av bibliotekspriser. För att öka den biblioteksrelaterade forskningen delar vi årligen ut ett forskningsinitierande stöd för framtagande av forskningsansökningar.

Ett nav för engagemang och professionell utveckling

Svensk biblioteksförening vill vara ett nav för människor med engagemang i och intresse för att förklara, utveckla och agera för bibliotek. De främsta experterna på biblioteksverksamhet är våra medlemmar och vi stödjer deras professionella utveckling genom resestipendier, utvecklingsbidrag, möjlighet till internationellt utbyte, Sveriges ledande branschdagar Biblioteksdagarna och genom vår tidskrift Biblioteksbladet. I våra expertnätverk samlas landets främsta kompetens inom olika biblioteksområden. För att underlätta erfarenhetsbaserad utveckling underhåller vi en särskild uppsatsdatabas och uppmärksammar

aktuell kunskap genom Månadens uppsats och genom en årlig forskardag.

Dina möjligheter som enskild medlem - 350:-/år

Ditt stöd är viktigt och ger tyngd åt föreningens opinionsbildande arbete som en samlande aktör för alla typer av bibliotek. Som enskild medlem får du full tillgång till deltagande i föreningens expertnätverk, möjlighet att söka olika stipendier och att delta i olika råd och grupper. Du får rabatt på deltagande i Biblioteksdagarna och övriga konferenser. Du får också en fri prenumeration på vår tidning Biblioteksbladet som utkommer med tio nummer per år. Din medlemsavgift går till att finansiera de resestipendier medlemmarna kan söka och till föreningens internationella arbete i IFLA och för att stödja uppbyggnaden av Kenyas biblioteksförening. På så sätt är du med och bidrar till att stärka professionsutvecklingen såväl i Sverige som i Kenya och resten av världen. Som enskild medlem har du också möjlighet att utan extra kostnad ansluta dig till någon av våra regionföreningar. Regionföreningarna skapar regionala nätverk mellan föreningens enskilda medlemmar i syfte att främja deras erfarenhetsutbyte och kompetensutveckling. Det sker bland annat genom att arrangera föreläsningar, studiebesök och diskussioner.

Är du enskild medlem och är pensionär eller studerande har du samma möjligheter och förmåner som de enskilda branschmedlemmarna men du har en reducerad medlemsavgift. Studerandemedlemmar har dessutom möjlighet att söka särskilda studerandestipendier för deltagande på till exempel Biblioteksdagarna.

Dina möjligheter som institutionell medlem - avgift beroende på storlek

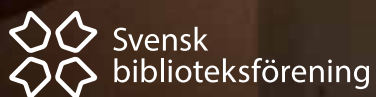
Som institutionell medlem stödjer du Svensk biblioteksförerings omvärldsbevakande och opinionsbildande arbete. Du möjliggör också vårt arbete med att tillhandahålla arenor och mötesplatser för dina medarbetares professionella utveckling och därmed bidrar du till utveckling av såväl din som Sveriges biblioteksverksamhet. Vi ser våra

institutionella medlemmar som partners i arbetet att bidra till utveckling av svenskt biblioteksväsende. För att medverka till lokala utvecklingsinsatser av nationellt intresse har du som institutionell medlem möjlighet att söka Svensk biblioteksförenings utvecklingsmedel. Medlemsavgiften du som institutionell medlem betalar går till att finansiera de stöd till forskning och utveckling som föreningen årligen delar ut. Som medlem får du en specialinbjudan till ett symposium där de som fått stöd till forskning och utveckling deltar och berättar om sitt arbete. Du får också, beroende på storleken på institution, ett antal fria prenumerationer på Biblioteksbladet, ett antal rabatterade platser till Biblioteksdagarna. Som institutionell medlem har du också möjlighet att få stöd i verksamhetsfrågor genom att anmäla frågor till Utvecklingsrådet för verksamhetsfrågor (URV).

Dina möjligheter som supporter/"Biblioteksälskare" - 100:-/år

Som supporter/"Biblioteksälskare" visar du ditt stöd för biblioteken och för föreningens arbete utan att vara medlem. Du får en "Biblioteksälskarknapp", ett diplom och ett elektroniskt nyhetsbrev. Ditt ekonomiska bidrag går till prissumman för Sveriges biblioteks utmärkelser. På det sättet är du med och bidrar till att biblioteksverksamhet, litteratur och barnlitteratur uppmärksammas och belönas. Som supporter får du specialinbjudning till prisceremonin och deltar i utlottning av de böcker som vinner pris.

[illegible]

Svensk
biblioteksforening

World Trade Center • Box 70380 • 107 24 Stockholm
Tel: 08-545 132 30 • info@biblioteksforeningen.org
www.biblioteksforeningen.org